

Institutionen för litteratur,
idéhistoria och religion

Frida Stéenhoff och Anarkismen

Stéenhoffs feministiska idéer i ljuset av anarkistisk ideologi

Frida Stéenhoff and Anarchism

Stéenhoffs feminist ideas in the light of anarchistic ideology

Charlott Sandén

Termin: Vt. Februari 2016

Kurs: Masterexamensarbete, 30 hp

Nivå: Master

Handledare: Katarina Leppänen

Examinator: Karolina Enqvist Källgren

Title: Frida Stéenhoff and Anarchism – Stéenhoffs feminist ideas in the light of anarchistic ideology.

Level: Master's Thesis, History of Ideas and Science

Year: February 2016

Supervisor: Katarina Leppänen

Examiner: Karolina Enquist Källgren

Keywords: Stéenhoff, Anarchism, Feminism, women's movement, evolution, sexuality, birth control, Bergegren, Goldman.

ABSTRACT

Feminist and social critic Frida Stéenhoff (1865-1945) was groundbreaking in her frankness about free love, sexuality and birth control in early twentieth century Sweden. The interest in her works has despite extensive source material, been insufficient in contemporary research considering its rich material concerning the social and political impact of her work. The lack of analysis can be explained, as researchers point out, because her ideas do not correspond to traditional ways of understanding neither ideological/political classifications nor different ideological divides in the women's movement? The purpose of this master thesis has been to analyze and deepen the understanding of Stéenhoff's feministic ideas on the basis of a broader ideological framework than the women's movement and ideologies as liberalism and socialism in Sweden. The theoretical approach is based on philosophical and political anarchist theories, which in themselves are ideological multilayered. Inspired by poststructuralist and feminist critique the general methodological aim has been to counter the treatment of women as passive recipients of ideas, or at best as repeaters of other thinking. Following this I chose to read Stéenhoff's essays published 1903-1914 in line with international and Swedish male anarchists seen as privileged subjects within cannon. The study has shown that Stéenhoff has several similarities with the international anarchist views of society and humanity, and the political issues surrounding free love, sexuality and birth control in Sweden. The study argues that Stéenhoff's feminism can be anchored in the anarchist tradition and therefore her ideas should not be seen as uncategorizable, as previous research has suggested, in her contemporary ideological and political setting. The study has also shown that Stéenhoff, along with anarchist Emma Goldman (1869-1940), constitutes an independent type of anarchism, in relation to anarchist men because both combine anarchism with feminism.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

KAPITEL 1. INLEDNING	1
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	3
KÄLLMATERIAL.....	3
TIDIGARE FORSKNING	4
METODDISKUSSION OCH DISPOSITION AV UPPSATS	6
KAPITEL 2. FRIDA STÉENHOFF I SAMTIDEN	10
BIOGRAFI	10
FÖRFATTARDEBUT OCH RADIKALISERAT SAMHÄLLENGAGEMANG.....	10
SEDLIGHETSDEBATTEN – FRIDA STÉENHOFF OCH KVINNORÖRELSEN	12
BARNBEGRÄNSNING SEXUALUPPLYSNING OCH FREDSENGAGEMANG.....	14
KAPITEL 3. FRIDA STÉENHOFF I LJUSET AV ANARKISMEN	16
CIVILISATIONSKRITIK	16
MÄNNISKANS NATUR	19
TANKAR OM EVOLUTION.....	23
TRE FÖRHÅLLNINGSSÄTT ANGÅENDE FOSTERLANDET OCH VÄGEN TILL FRED.....	27
KVINNAN, SEXUALITETEN OCH KÖNSMAKTSORDNINGEN	32
TANKAR OM FRI KÄRLEK OCH BARNBEGRÄNSNING	40
KAPITEL 4. AVSLUTANDE DISKUSSION	52
STÉENHOFF, ANARKISMEN OCH DEN SAMTIDA IDÉMILJÖN	52
NYA LÄSNINGAR, NYA SYNSÄTT – STÉENHOFF I HISTORIESKRIVNINGEN ...	54
LITTERATURFÖRTECKNING	58
KÄLLFÖRTECKNING	61
DIGITALA KÄLLOR.....	62

KAPITEL 1. INLEDNING

Som författare, dramatiker och samhällsdebattör var Frida Stéenhoff (1865-1945) en radikal röst i offentligheten under 1900-talets första hälft. 1903 höll hon sitt första föredrag, *Feminismens moral*, för arbetande Sundsvallskvinnor. Genom skriften initieras begreppet feminism i Sverige.¹ Som kvinna (ofta iklädd frack) i sekelskiftets Sverige var Stéenhoff banbrytande i sin frispråkighet kring fri kärlek och sexualitet och med ett till synes starkt självförtroende bar hon själv på övertygelsen att hennes idéer skulle vinna gehör i framtiden. Stéenhoff har efterlämnat ett rikt källmaterial som innefattar publicerade dramer, essäer, romaner, noveller och recensioner och inte minst en gedigen brevkorrespondens och dagboksanteckningar.² I sentida forskning står historikern Christina Carlsson Wetterberg för det mesta som skrivits om Stéenhoff och hon framhåller i artikeln ”Penningen, kärleken och makten – Frida Stéenhoffs feministiska alternativ” att vid studier av den offentliga debatten kring sekelskiftet gällande kvinno- och socialpolitiska frågor dyker namnet Stéenhoff frekvent upp. Trots detta har intresset för hennes tänkande varit svalt i sentida forskning.³ En förklaring är enligt Carlsson Wetterberg att Stéenhoffs feministiska idéer är svåra att ”inordna i gängse klassificeringar vare sig partipolitiskt eller kvinnopolitiskt” eftersom hon hämtar idéer från många olika ideologiska håll.⁴ En annan förklaring kan vara att Stéenhoffs feminism, redan i ett initialt skede, uteslöts ur historieskrivningen. Orsaken var att hennes positiva syn på fri kärlek och sexualitet var åsikter som ansågs för radikala för den mer reformistiska kvinnorörelsen och hon mötte ofta motstånd både hos kvinnosakskvinnorna och inom de etablerade partierna. Idéhistorikern Ulla Manns uppmärksammar i artikeln ”Så skriver vi

¹ *Feminism* är ett besvärligt begrepp vars innebörd varierar i förhållande till kontext. Frida Stéenhoff begripliggjorde begreppet feminism som något positivt, vilket tidigare inte gjorts eftersom det användes i nedsättande bemärkelse; *feminist* var en person som inte anpassat sig till rådande könsnormer. Ordet lanserades för första gången vid den internationella i Paris 1892 och betecknade då kvinnosakskamp med fokus på juridiska och ekonomiska rättigheter, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/feminism> (2016.02.09). Begrepp som används i sentida forskning för att beskriva kvinnorörelsen runt sekelskiftet är dock inte *feminism/feminister* utan ”kvinnosak”, ”kvinnorörelse” och ”kvinnosakskvinnor”. Begreppen beskriver till stor del endast kampen som fördes inom *Fredrika-Bremer-Förbundet* och rösträttsorganisationerna. Stéenhoff lanserar, genom begreppet *feminism*, en ny innebörd som inte endast innefattade juridiska och ekonomiska rättigheter. För att tydliggöra detta kommer jag att använda begrepp som används för att beskriva den borgerliga kvinnorörelsens linje och när Stéenhoffs idéer analyseras använder jag begreppet *feminism*, Hjärdis Levin, *Masken uti rosen – Nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880-1910. Propaganda och motstånd*, (Stockholm, 1994), s. 130.

² Eddifha, *Frida Stéenhoffs samling*, Göteborgs universitetsbibliotek, Kvinnohistoriska samlingarna, (Hämtad 16.02.09).

³ Christina Carlsson Wetterberg, ”Penningen, kärleken och makten – Frida Stéenhoffs feministiska alternativ”, i *Det evigt kvinnliga – En historia om förändring*, red. Ulla Wikander, (Stockholm, 1994), s. 83.

⁴ Det ska tilläggas, vilket även Carlsson Wetterberg framhåller, att det var väldigt vanligt kring sekelskiftet att tänkare lät sig inspireras av idéer från många olika håll, speciellt kvinnor. De försökte skapa nya ideologiska alternativ för att kunna profilera sig mot de ”manligt” konstruerade idésystemen, Carlsson Wetterberg, s. 83, 93.

historia – Den svenska kvinnorörelsen ur ett historiografiskt perspektiv” att när ledande historiker såsom Lydia Wahlström (1869-1954) skrev kvinnohistoriska översikter uteslöts personer såsom Stéenhoff, eftersom alltför radikala element riskerade ge rörelsen dåligt rykte och förhindra möjligheterna att få igenom politiska reformer.⁵ Historien som nedtecknades var istället en ensidig bild av rörelsen som ”reformistisk, samarbetsvillig och hovsam.”⁶ Trots att bilden av sekelskiftets kvinnorörelse som en ideologisk homogen rörelse har nyanserats i sentida historieskrivning, tenderar likväl studiernas huvudfokus vara på kvinnoaktivisterna inom den reformistiska grenen. Om vi endast analyserar utifrån en sådan snäv definition av kvinnors tänkande är det inte konstigt att personer som Stéenhoff, vars idéer inte fogade sig i den borgerliga kvinnorörelsens idénarrativ, förblir svårkategoriserade. Tendensen förklarar möjligtvis varför intresset för Stéenhoff varit svalt, eftersom idéerna saknat ett ideologiskt sammanhang att analyseras utifrån. För att kunna integrera idéerna i samtiden är det därför viktigt att söka idémiljöer som inte definieras av det idénarrativ som Lydia Wallström initialt skapade åt kvinnorörelsen. När jag började stifta bekantskap med Stéenhoffs skrifter slog det mig gång på gång att idéerna som kom till uttryck i texterna påminde om den anarkistiska idétraditionen. I biografen ...bara ett öfverskott af lif – En biografi om Frida Stéenhoff kartlägger Carlsson Wetterberg Stéenhoffs kontaktnät och visar att det framförallt var i de kulturradikala kretsarna som det fanns utrymme för Stéenhoff att ventilera sina idéer.⁷ Våren 1905 bildades exempelvis *Sällskapet för yttrandefrihet* som sedermera ombildades till *Radikala klubben* där medlemmarna utgjordes bland andra av Stéenhoff och anarkisten Hinke Bergegren (1861-1936).⁸ För Stéenhoff var Bergegren en återkommande diskussionspartner både genom brevkorrespondens och personliga möten. Bergegren var också redaktör för den anarkistiska tidskriften *Brand* där Stéenhoff var en återkommande skribent.⁹ Carlsson Wetterberg noterar att Stéenhoff till och med blev anklagad av konservativa för att ”sprida anarkistisk

⁵ Ulla Manns, ”Så skriver vi historia – Den svenska kvinnorörelsen ur ett historiografiskt perspektiv, i *Tidskrift för genusvetenskap*, nr. 4, 2000.

⁶ Förutom Lydia Wahlström analyseras verk skrivna av historikerna Alexandra Gripenberg (1857-1913) och Gurli Linder (1865-1947), Manns, s. 9.

⁷ Christina Carlsson Wetterberg, ...bara ett öfverskott af lif – En biografi om Frida Stéenhoff, (1865-1945), (Malmö, 2010), s. 9.

⁸ *Sällskapet för yttrandefrihet* bildades mycket på grund av ”staaflagarna”, som var en skärpning av tryckfrihetsförordningen, som hindrade många radikaler, såsom ungsocialisternas agitatorer, genom att begränsa deras rättigheter. I klubben möttes bland andra politikern Anna Lindhagen (1870-1941) och pedagogen och läraren Hilda Sachs (1857-1935). Klubben verkade för att hävda yttrandefrihet. 1907 togs namnet *Radikala klubben* och attraherade fler personer såsom läkare Ada Nilsson (1872-1964), Gerda Kjellberg (1881-1972) och Alma Sundqvist (1872-1940), Levin, s. 245, Carlsson Wetterberg, s. 230.

⁹ Länsbiblioteket Västernorrland – Författare med anknytning till Medelpad och Ångermanland, <http://www.ylb.se/authors/steenhoff.html>, (Hämtad 2015-01-24).

propaganda”.¹⁰ Carlsson Wetterberg lägger emellertid inte tonvikt vid detta i sin analys. Om det nu förhöll sig så att Stéenhoff faktiskt spred anarkistisk propaganda, vad i hennes tänkande kunde uppfattas som anarkistiskt och vad skulle ske med Stéenhoffs tänkande om denna presumtiva relation med den anarkistiska ideologin undersöks djupare?

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med uppsatsen är att tematiskt analysera Stéenhoffs feministiska idéer mellan åren 1903-1913 utifrån en bredare ideologisk ram än den borgerliga kvinnorörelsens och de etablerade partierna. Förhoppningen är att Stéenhoffs feministiska idéer ska öka och erbjudas en tydligare innebörd i ljuset av den anarkistiska ideologin som i sig är partipolitiskt obunden och mångfacetterad till sin karaktär. Ambitionen är att problematisera vilka möjliga konsekvenser det kan få att betrakta tänkare som Stéenhoff som svårkategoriserade, istället för att försöka positionera henne i sin tids ideologiska landskap. Följande frågeställningar har styrt analysen: I vilken mån kan man säga att Stéenhoff skriver in sig i den anarkistiska ideologiska traditionen? Hur kan förståelsen för Stéenhoffs feministiska idéer fördjupas genom att relatera hennes idéer till den anarkistiska ideologin?

KÄLLMATERIAL

De källtexter som ligger till grund för analysen är sex av Stéenhoffs essäer publicerade mellan åren 1903-1913. De skrifter som faller utanför analysen är opublicerat material såsom skönlitterära novellerna samt dramerna. Visserligen kan ideologi utläsas ur skönlitteratur och dramatik men som genre kräver detta en annan analys. Jag bedömer att det i den här studien är mer osäkert att uttolka ideologi ur Stéenhoffs skönlitterära skrifter och dramer, eftersom jag då hade varit tvungen att leta efter implicit information, vilket kan leda till osäkra tolkningar. I de texter jag valt så uttrycks hennes idéer mer explicit. *Feminismens moral* (1903) är inte en programskrift inte heller en saklig argumenterande text utan ett visionärt manifest över en ”moralsyn” som hon ser ljuset av i samtiden. På trettio tre sidor blottlägger hon med god retorik tidens sexism genom personifiering av abstrakta begrepp såsom feminism, kapitalism, kön och moral.¹¹ I den skandalomsusade skriften *Humanitet och barnalstring* (1905) argumenterar Stéenhoff för vikten av barnbegränsning för att minska klassklyftor och social misär. Skriften ger uttryck för nymalthusianistiska idéer och argumentationen inrymmer uppmaningar om en

¹⁰ Carlsson Wetterberg, ”Penningen, kärleken och makten...”, s. 98.

¹¹ Frida Stéenhoff, ”Feminismens moral”, i *Blott ett annat namn för ljus – tre texter av Frida Stéenhoff*, (Stockholm, 2007, [org. 1903]).

selektiv begränsning av fortplantningen.¹² 1907 publicerades *Fosterlandskänslan* som till skillnad från övriga texter är av utredande karaktär. Syftet med skriften är att redogöra för samtida hållningar rörande kriget, nationen och försvarsfrågan. Riktningarna representeras av borgerliga fredsfröspråkare, anarkister och konservativa nationalister.¹³ I *Penningen och kärleken* (1908) kritiserar Stéenhoff med cynisk skärpa det kapitalistiska systemet som hon menar är grundmotorn i samhället och orsaken bakom kvinnans underordning, utsatthet och beroendeställning gentemot mannen. I skriften formulerar hon även botemedlet mot den rådande könsmaktsordningen; den från kapitalet befriade kärleken.¹⁴ De två sista skrifterna är *Äktenskap och demokrati*, (1912), samt *Könsslaveri*, (1913). I den förstnämnda diskuterar Stéenhoff motsättningen mellan det juridiska och sociala äktenskapet och argumenterar för det sociala äktenskap som hon menar är befriat från ekonomisk ojämlikhet och sexuellt tvång, vilket det juridiska äktenskapet bidrar till.¹⁵ I *Könsslaveri* tar Stéenhoff med läsaren på en historisk exposé över könsförtryckets utveckling både ur ett filosofiskt och politiskt perspektiv. Hon använder samma argument som tidigare men tonläget är skarpare, mer cyniskt och progressivt och ger argumentationen ny skärpa och intensitet.¹⁶

TIDIGARE FORSKNING

Forskningen om Stéenhoff är ytterst begränsad. Hon har bland annat behandlats i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* och ett par litteraturvetenskapliga universitetsuppsatser.¹⁷ Carlsson Wetterberg står annars för det mesta som skrivits i en biografi och ett antal artiklar.¹⁸ Ingen har, mig veterligen, tidigare analyserat Stéenhoffs tänkande i relation till den anarkistiska idétraditionen.

I biografien gör Carlsson Wetterberg en imponerande kartläggning av Stéenhoffs kontaktnät, vars vänskapskrets sträcker sig från den borgerliga högern till den radikala vänstern. Trots att

¹² Stéenhoff, *Humanitet och barnalstring*, (Stockholm, 1905).

¹³ Stéenhoff, *Fosterlandskänslan*, (Stockholm, 1907).

¹⁴ Stéenhoff, *Penningen och kärleken*, (Stockholm, 1908).

¹⁵ Stéenhoff, *Äktenskap och demokrati*, (Stockholm, 1912).

¹⁶ Stéenhoff, *Könsslaveri*, (Stockholm, 1913).

¹⁷ Ingeborg Nordin Hennel, "Man måste vara mumie för att inte vara revolutionär – Om Frida Stéenhoff, i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Møller Jensen m.fl. (Höganäs, 1993), s. 553-557. En uppsats som rekommenderas men inte framhålls ovan är: Alexandra Wibergs magisteruppsats i vilken hon analyserar Stéenhoffs drama *Lejonets Unge* ur ett intersektionellt perspektiv. Alexandra Wiberg, *Frida Stéenhoff och det humana dramat – En studie i dramat Lejonets unge och debattskriften Teatern och livet*, Magisteruppsats, Institutionen för humaniora, Mittuniversitetet, 2008.

¹⁸ Carlsson Wetterberg, *...bara ett öfverskotta flif...*, "Penningen, kärleken och makten...", samt "Med den fria kärleken på programmet – Frida Stéenhoff utmanar kyrkofäder och gammalfeminism", i *Rummet vidgas – Kvinnor på väg ut i offentligheten ca 1880-1940*, red. Eva Österberg och Carlsson Wetterberg, (Stockholm, 2002).

biografen tecknar bilden av Stéenhoff som en betydande person med starka åsikter och brett kontaktnät, lämnas läsaren med intrycket att hon var en udda fågel vars feministiska idéer inte hade någon ideologisk hemvist. I övriga artiklar framhåller Carlsson Wetterberg att Stéenhoff är ideologiskt svårplacerad eftersom hon hämtade idéer från många olika håll: ”från såväl socialism som liberalism, från socialdarwinism och nymalthusianism.”¹⁹ Litteraturvetaren Claes Ahlund framhåller en liknade synpunkt i artikeln ”Krig och kultur i konservativ och radikal belysning – Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget” att Stéenhoff hämtar idéer både från Engels socialism och liberalism representerad av Herbert Spencer.²⁰ Andra forskare har relaterat Stéenhoffs idéer med Spencer, såväl som socialdarwinismen. Idéhistorikern Helene Bengtson menar i C-uppsatsen *Fru kärlek – Frida Stéenhoffs idévärld till och med 1912* att Stéenhoffs idémässiga likheter med socialdarwinismen kan förklara hennes rashygieniska ståndpunkter.²¹ Likt Carlsson Wetterberg betonar historikern Birgit Persson i artikeln ”Frida Stéenhoff – Bekämpare av patriarkatet” Stéenhoffs idémässiga koppling till nymalthusianismen. Hon drar långtgående slutsatser genom att framhålla att idéerna som uttrycks hos Stéenhoff ska betraktas som förelöpare till de rashygieniska tänkandet som senare kom till uttryck i det nazistiska Tyskland under andra världskriget.²² Stéenhoffs betydelse för nymalthusianismen diskuteras i mer smickrande ordalag i historikern Hjärdis Levins avhandling *Masken uti Rosen – nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880-1910*. Levin understryker att Stéenhoff var den första kvinna i Sverige som förespråkade barnbegränsning genom preventiva metoder i Sverige med inspiration från nymalthusianismen.²³ Liknade bild av Stéenhoffs bidrag till sexualpolitiken tecknar historikern Elisabeth Elgán i avhandlingen *Genus och politik – En jämförelse mellan svensk och fransk abort- och preventivmedelspolitik från sekelskiftet till andra världskriget*.²⁴

Sammantaget har jag vid läsningen av tidigare forskning uppfattat att de idétraditioner Stéenhoff sägs representera i många fall framstår som splittrade och missvisande. I synnerhet bedömer jag att kopplingen mellan Stéenhoffs idéer och socialdarwinismen är missförstådd,

¹⁹ Carlsson Wetterberg, ”Penningen, kärleken och makten...”, s. 89, samt ”Med den fria kärleken på programmet...”, s. 184.

²⁰ Claes Ahlund, ”Krig och kultur i konservativ och radikal belysning – Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget”, i *Samlaren*, årg. 126, 2005, s. 114.

²¹ Helene Bengtson, *Fru kärlek – Frida Stéenhoffs idévärld till och med 1912*, C-uppsats, historiska institutionen Göteborgs universitet, 1991, s. 66.

²² Birgit Persson, ”Frida Stéenhoff – Bekämpare av patriarkatet”, i *Arbetshistoria*, Årg. 11-12, nr 44-45, (1987/88), s. 30.

²³ Levin, s. 245.

²⁴ Elisabeth Elgán, *Genus och politik – En jämförelse mellan svensk och fransk abort- och preventivmedelspolitik från sekelskiftet till andra världskriget*, (Uppsala, 1994), s. 52.

samt kopplingen till Spencers utvecklingstankar. Det finns därför anledning att, vidare i empirikapitlet, problematisera slutsatser och tolkningar som gjorts av Stéenhoffs skrifter och istället undersöka hur Stéenhoffs feministiska tänkande kan förstås när det relateras till en icke beprövad kategori; den anarkistiska ideologin.

METODDISKUSSION OCH DISPOSITION AV UPPSATS

Min ambition har varit att närma mig Stéenhoffs texter tematiskt snarare än kronologiskt, eftersom texterna är kortare essäer som behandlar liknande frågor gällande moralfilosofiska och politiska utgångspunkter. De teman som presenteras i empiridelen är de områden som jag uppfattat som mest centrala i källmaterialet. Eftersom texterna inrymmer liknade tematik kommer de analyseras utan inbördes ordning. I bakgrundsbeskrivningen har jag inspirerats av intellektuell biografi som metod för att belysa Stéenhoffs tänkande i en samtida idémiljö. Idéhistorikern Margaretha Hallberg har använt sig av den intellektuella biografien i sin studie av Mary Hesse, genom att försöka placera in hennes liv och tänkande i brytpunkten mellan det individuella jaget och den sociala praktik som hon verkade inom. I en sådan typ av biografi ses individens tänkande som en produkt av samspelet med samtidens idéklimat, vilket berikar och breddar analysen. Traditionell biografi fokuserar enbart på den enskilde tänkarens egna liv, vilket innebär att kontextuell förståelse kan förloras.²⁵ Jag har även inspirerats av historikern Quentin Skinner (1940-) som i boken *Vision of politics – Regarding Method* rekommenderar användandet av en dubbel strategi i analysen, vilket innebär att hänsyn tas till både textens bokstavliga mening och hur den kan tolkas i dess samtida kontext. Den dubbla strategin kan vara en teknik som erbjuder nya alternativa tolkningsmöjligheter eftersom idéerna sätts i ett samtida ideologiskt sammanhang.²⁶

I uppsatsens empiriska kapitel analyseras först Stéenhoffs texter i relation till moralfilosofiska grundantaganden som förenar de anarkistiska skolorna internationellt.²⁷ I analysen relaterar jag Stéenhoffs idéer till de tänkare som är representativa för de anarkistiska varianterna som historikern George Woodcocks (1912-1995) klassiska skrift *Anarkismen –*

²⁵ Margareta Hallberg, "Den intellektuella biografien och begreppet persona", i *Vi vet något – Festskrift till Jan Bärmark*, red. Margareta Hallberg, (Göteborg, 2008), s. 120 f.

²⁶ Quentin Skinner, *Vision of politics – Regarding Method*, (Cambridge, 2002). Skinner har kritiserats för att betona kontexten på bekostnad av texten. Främsta kritiker av Skinners synsätt kan läsas i *Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics*, red. James Tully, (London, 1988), s. 106, 275.

²⁷ Anarkistforskaren Peter Marshall beskriver två huvudsakliga inriktningar inom anarkismen. Dels en mer socialt inriktad anarkism som utgörs av mutalister, kollektivist, kommunister och syndikalister, dels en individuell form, där olika tänkare är representerade såsom Godwin, Proudhon, Stirner mfl. Peter Marshall, *Demanding the impossible – A history of Anarchism*, (Oakland, 2010), s. 6 ff.

Omstörtande Nihilism eller fredlig idealism lyfter fram. Dessutom använder jag historikern Peter Marshalls (1946-) mer uppdaterade verk om anarkismen *Demanding the impossible – A history of Anarchism*, där han styrker Woodcocks tolkningar.²⁸ Jag vill således att läsaren noterar att jag inte har läst originaltexterna av de internationella manliga anarkisterna. Vid några tillfällen lånar jag citat som Woodcock använder för att tydliggöra mina jämförelser. De tänkare som analyseras i relation till Stéenhoff är främst William Godwin (1756-1836), Pierre-Joseph Proudhon (1842-1921) och Peter Kropotkin (1842-1921). Tänkarna presenteras närmare i empirikapitlet. Min bedömning är att urvalet ger en tillräckligt heltäckande bild av anarkismens moralfilosofiska utgångspunkter för att bära den inledande analysen. De tematiska områden som behandlas inledningsvis är: *Civilisationskritik, människans natur, tankar om evolution* samt *tre förhållningssätt angående fosterlandet och vägen till fred*.

Vidare behandlas Stéenhoffs syn på kvinnans situation i förhållande till anarkisten Emma Goldman (1869-1940). Goldman har valts eftersom hon var den första som anlade en feministisk dimension till det anarkistiska tänkandet.²⁹ Ett urval av hennes essäer publicerade 1910 ligger till grund för den jämförande analysen och presenteras närmare i empirikapitlet. Urvalet har gjorts baserat på tidigare läsningar och min uppfattning är att liknade tematik återfinns i essäerna som i Stéenhoff skrifter, såsom fri kärlek, prostitution och äktenskapsfrågan. Goldman är även relevant eftersom hon besöker Sverige vid ett flertal tillfällen och medverkar med artiklar och intervjuer i både *Brand* och tidskriften *Arbetaren*.³⁰ Hon är bekant med flera anarkister i Sverige däribland Bergegren men i synnerhet anarkist/syndikalistparet Elise Ottesen (Ottar) och Albert Jensen.³¹ Temat som analyseras i relation till Goldman är: *Kvinnan, sexualiteten och könsmaktsordningen*.

I empirikapitlets avslutande del riktas strålkastarljuset mot den svenska anarkismen, i synnerhet Bergegrens skrifter från 1910, men även två tongivande debatter som kom till uttryck i den anarkistiska tidskriften *Brand* mellan åren 1920-1923. Artiklarna i *Brand*, som presenteras närmare i empirikapitlet, är således ett drygt decennium senare än texterna som analyseras av Stéenhoff. Anledningen är att det under dessa år utgavs två specialnummer: *Sedlighetsfaran* och *Barnalstringsfaran* som speciellt fokuserar på liknade teman som Stéenhoff diskuterar i sina skrifter alltifrån 1903. Det längre tidsperspektivet gör det även möjligt att se om Stéenhoff

²⁸ George Woodcock, *Anarkismen – Omstörtande Nihilism eller fredlig idealism*, Marshall. För den som är intresserad av den syndikalistiska anarkismen (med fokus på organisation och metod) är Rudolf Rockers bok värd att läsa: *Anarcho-Syndicalism – Theory and Practice*, (London, 1989).

²⁹ Marshall, s. 5.

³⁰ Emma Goldman, *Anarkistiska minnen*, (Gävle, 2006), s. 326-333.

³¹ Gunilla Thorgren, *Ottar och kärleken – en biografi*, (Stockholm, 2015), s. 140 f.

kan placeras i ett längre anarkistiskt idéhistoriskt narrativ. Ottars sexualpolitiska linje är intressant i förhållande till Stéenhoffs idéer, men eftersom Ottar främst var verksam i *Brand* och *Arbetaren* efter 1923 har jag valt bort hennes texter. Temat som behandlas är: *Tankar om fri kärlek och barnbegränsning*.

En övergripande ambition har varit att läsa Stéenhoffs texter i paritet med de internationellt erkända anarkisterna och manliga anarkister som varit centrala i Sverige. Jag finner det viktigt att metodologiskt motarbeta reproduktion av bilden att det finns ett kollektivt kvinnligt tänkande. Föreställningen kan brytas ner genom att skilja på kvinnan som talande subjekt (enskild kunskapsspridare) och kvinnors gemensamma erfarenhet av att exempelvis vara marginaliserade av patriarkala strukturer. I historieskrivningen är det främst den kollektivistiska erfarenheten som premieras i analyserna. Det vill säga att kvinnor bekräftas i högre grad som talare för kvinnans situation (kollektivt) men vinner lite, om inget gehör, som subjektiva tänkare. Tendensen kan relateras till en av Michaels Foucault utestängningsprocedur (*förbudet*) som presenteras i föreläsningsserien *Diskursens ordning*. Han skriver exempelvis att ”alla vet att man inte får säga allt, att man inte kan tala om vad som helst när som helst och slutligen, att inte vem som helst får tala om vad som helst.”³² Foucault beskriver ett privilegierat subjekt (oftast män) som har den: ”exklusiva rätten att tala.”³³ Som enskilda tänkare betraktas hellre kvinnor som passiva mottagare av idéer (icke tänkande) och de upplåts därför inte något utrymme att tala i sammanhang där de privilegierade finns. En metod för att motverka behandlingen av kvinnor som passiva mottagare av idéer, eller idémässigt homogena kollektiv är att analysera dem i nivå med samhällstänkare som utgörs av privilegierade subjekt; rådande könade normer och andra män. En inspirerande studie är idéhistorikern Edda Mangas avhandling om Cecilia Rodriguez där Manga närmar sig Rodriguez som tänkare i största allmänhet. Manga frågar sig vad som händer om man skriver om någon som annars skulle betraktas som en passiv mottagare av idéer (kvinnan) som om hon ingick i den etablerade kanonbildningen. Manga utgår från en poststrukturalistisk och feministisk kritik, men istället för att synliggöra orsakerna bakom ”kanonbildningens exklusionslogik”, vill hon tvärtom införliva det ”excentriska” idéarvet som exempelvis utgörs av kvinnors tänkande inom kanonbildningen. Tillvägagångssättet kan indirekt fungera som en kritik av strukturer som upprättar eller bekräftar föreställningar om att det finns en skillnad mellan tänkare (män) och

³² Michael Foucault, *Diskursens ordning*, (Höör, 1993), s. 8f

³³ Foucault, s. 8f.

icke-tänkare (kvinnor).³⁴ En annan studie som kan nämnas är *Epistemic injustice – Power and the Ethics of Knowing* där filosofiprofessor Miranda Fricker argumenterar för vikten att bemöta människor i deras egenskap av kunskapsbärare, vilket inte sker när det gäller kvinnor.³⁵ Fricker benämner tendensen som ”vittnesmålsorättvisa”, vilket är ett sätt på vilket en persons eller grupps potential för kunskap inte erkänts. Vittnesmålet kan omfatta alltifrån juridiska vittnesmål, till viktiga filosofiska och samhällskritiska skrifter. Om en kvinnans filosofiska vittnesmål, som i mitt fall gäller Stéenhoffs feministiska idéer, inte inkluderas i historieskrivningen kan detta betraktas som ”vittnesmålsorättvisa”. Utövarna av vittnesmålsorättvisa markerar individens olämplighet som talare. Detta menar Fricker är att vara ”epistemisk odygdig”. Ett sätt att arbeta epistemiskt dygdigt är att aktivt inkludera vittnesmålen i sammanhang där de annars inte naturligt skulle finnas, vilket är en av ambitionerna med uppsatsen.³⁶

³⁴ Edda Manga, *Gudomliga uppenbarelser och demoniska samlag*, (Göteborg, 2003), s. 11.

³⁵ Miranda Fricker är professor i filosofi vid universitetet i Sheffield. Hennes fokus i studien är kvinnor som verkade och skrev under antiken men synsättet går även att applicera på kvinnor i olika tider eftersom uteslutningsprincipen i mångt och mycket är densamma.

³⁶ Miranda Fricker, *Epistemic injustice – Power and the Ethics of Knowing*, (Oxford, 2007), s. 1-16.

KAPITEL 2. FRIDA STÉENHOFF I SAMTIDEN

BIOGRAFI

Prästdottern Frida Wadström föddes i Stockholm 1865 av föräldrarna Carl Bernhard Wadström och Helga Louise Westdahl. Tillsammans med sina syskon växte hon upp i ett hem präglat av strikt religiositet mycket på grund av faderns betydande position i den Evangeliska Fosterlandsstiftelsen (EFS). För att vidga sin vyer företog Wadström en resa till Schweiz 1883 där hon under ett år studerade måleri och franska vid *College de filles*. Väl tillbaka i Stockholm var hennes ambition att söka till målarakademin men fadern ville att hon skulle bedriva seriösare studier, vilket hon gjorde vid Åhlinska skolan och tog ”lilla studenten” 1886 i ämnena tyska och naturvetenskap. Genom familjekontakter träffade Wadström läkaren Gotthilf Stéenhoff (1859-1943) och 1887 gifte de sig och hon tog således efternamnet Stéenhoff. De flyttade samma år till den lilla industristaden Sundsvall. Tillsammans fick de dottern Fanny och sonen Rolf, som senare kom att utbilda sig till tandläkare respektive civilingenjör.³⁷ Det var i Sundsvall som Stéenhoff debuterade som dramatiker och började intressera sig för samhällsfrågor. Paret Stéenhoff var bosatta i Sundsvall i närmare tjugo år men flyttade 1905 till Oskarshamn där maken blev provinsialläkare. För Stéenhoff innebar tiden i Oskarshamn ett alltmer växande engagemang i föreningslivet exempelvis höll hon kontakt med *Radikala klubben* i Stockholm och engagerade sig i rösträttsföreningen i staden. Tiden i Oskarshamn kan nog sägas vara hennes mest produktiva tid litterärt sett, trots problem med att hitta förläggare till sina dramer.³⁸ Paret återvände till Stockholm 1912 och med ett stundande världskrig engagerade sig Stéenhoff i fredsfrågor fram till sin död den 22 juni 1945.³⁹

FÖRFATTARDEBUT OCH RADIKALISERAT SAMHÄLLENGAGEMANG

I Sundsvall bevittnade Stéenhoff på nära håll den sociala misär som uppstått i kölvattnet av industrialiseringen. Stadsbilden präglades av segregation mellan de fattiga kvarteren och de välbeställdas kvarter och det dröjde inte länge förrän Stéenhoffs samhällsengagemang realiserades. 1891 var hon med och startade föreningen *Tomtarne* vars syfte var att bekämpa tiggeri och fattigdom genom uppsökande stödverksamhet. Därefter valdes hon in i en fattigvårdskommitté i stadsfullmäktige, vilket var en vanlig förtroendepost för kvinnor, för att

³⁷ Carlsson Wetterberg, ...bara ett öfverskott af lif..., s. 19-75.

³⁸ Ibid. s. 217-243.

³⁹ Ibid. s. 251-304.

utreda möjligheten för ett nytt fattigvårdssystem.⁴⁰ Parallellt med offentliga förtroendeuppdrag inledde Stéenhoff sin författarkarriär som dramatiker och 1897 såg hon sitt första drama *Lejonets unge* framföras. Året före hade hon valt att publicera texten under pseudonym för att undvika tidens låga tolerans mot kvinnliga författare. När Stéenhoffs identitet rökdes utlöstes plötsligt moralpanik inom den borgerliga societeten i Sundsvall och dramat skapade senare debatt över hela Sverige. För Stéenhoff var reaktionerna troligen inte oväntade med tanke på pjäsens samhällskritiska udd; kritiken av det juridiska äktenskapet och förespråkandet av den fria kärleken och sexualiteten. Detta var en radikal åsikt i samtiden eftersom det enligt rådande normer inte var accepterat med kärleksrelationer utanför äktenskapet. I den lilla industristaden var invånarna därför eniga; dramat måste stoppas! Under nattetid sattes plakat upp på husväggarna beprydda med svarta kors där det stod: ”Död åt Lejonets unge!” Inskriptioner gjordes i snön och en kommitté bildades för att störa föreställningen med visselpipor. Man ansåg att dramat uppmuntrade till osedligt leverne och var en predikan av ”köttets emancipation”.⁴¹

I snabb takt växte sociala och politiska polariseringar i staden mycket på grund av dåliga arbetsvillkor för industriarbetarna. Orättvisorna som arbetsvillkoren medförde för arbetarna bidrog till att Stéenhoffs sympatier växte för arbetarna, vilket personer inom den välbeställda societeten uttryckte sin sorgsenhet över. De politiska motsättningarna som präglade staden attraherade många vänsterradikala personer däribland Hinke Bergegren som 1905 var på genomresa i staden för att hålla föredrag. Stéenhoff och maken närvarade vid föreläsningen och bjöd sedan hem honom på middag. Bergegren skriver senare att han innan mötet varit väl bevandrad i Stéenhoffs skrifter och dramer och hade sett framemot att träffa henne personligen. I brevet berättar han att han åtagit sig redaktörskapet för tidskriften *Brand* och ville göra ett porträtt av henne med fokus på det kontroversiella dramat. I porträttet upphöjer han hennes insatser för den fria kärleken. Han skriver att hon med *Lejonets Unge* djärvt trädde fram och riktade ett ”hänsynslöst slag mot ’den civiliserade trampkvarnen’ mot den hädfvunna uppfattning af förhållandet mellan man och kvinna och – för kärleken ävfen den glada sinliga.”⁴² Under Sundsvallstiden kan paret Stéenhoffs hem liknas vid en social smältdegel som inbegrep alltifrån bolagsmänniskor till arbetarklassens radikaler. Med tiden kom emellertid

⁴⁰ I *Tomtarne* åtog sig Stéenhoff rollen som sekreterare. I styrelsen satt även hennes man och deras vänner Elin Carlander och O.F Hedström. Fattigvårdssystemet kallades Elberfeldsystemet och byggde på ideella krafter, Carlsson Wetterberg, s. 75. Se även: Birgitta Jordansson, *Den goda människan i Göteborg – Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, (Lund, 1998).

⁴¹ Carlsson Wetterberg, s. 88 ff.

⁴² Hinke Bergegren, ”Frida Stéenhoff”, i *Brand*, nr. 2, 1905.

bolagsmänniskorna att ta avstånd från paret och det var främst de radikala kretsarna som samlades hemma hos Stéenhoff: ”den unga industristadens radikaler och anarkister, unghinkar och feminister”.⁴³ Likt Stéenhoff ville dessa stå politiskt obundna vilket ledde till bildandet av *Sällskapet för yttrandefrihet* 1905 där medlemmarna inte fick binda till något annat ”politiskt, socialt eller annat program” än detta.⁴⁴

SEDLIGHETSDEBATTEN – FRIDA STÉENHOFF OCH KVINNORÖRELSEN

I Sverige hade sedlighetsdebatten pågått i olika intensitet alltsedan 1880-talet till stor del av den utbredda prostitutionen. Kritiken riktades främst mot den naturalistiskt inriktade ”smutslitteraturen” eftersom man ansåg att den uppmuntrade till promiskuitet.⁴⁵ 1893 lades den första motionen fram i riksdagen med förslag på hur de ”nya lärorna” skulle stoppas. Initiativtagaren var godsägaren Hugo Tamm som med förslagen avsåg att upprätthålla den ”månghundratusenåriga uppfostran till kyskhet, som kvinnokönet fått genomgå.”⁴⁶ Tamms moralsyn kännetecknades av den så kallade ”borgerliga moralen”, vilket var det synsätt som sedlighetsförespåkarna ivrade för, bland andra kvinnosakskvinnorna inom den borgerliga kvinnorörelsen representerade av bland andra *Fredrika Bremer förbundet* och nykterhetsorganisationen *Vita bandet*. Synsättet innefattade inte endast sexuellt umgänge utan människan skulle även leva upp till normer såsom exempelvis ärlighet, hederlighet och sexuell oklanderlighet. Efter Tamms motion påbörjades en hetsjakt mot osedliga skrifter, pjäser, konstverk och skönlitteratur som ledde fram till skärpning av tryckfrihetslagen 1897.⁴⁷ Under denna tid ägde tre händelser rum som fick stor betydelse för debatten. Först gavs Stéenhoffs pjäs *Lejonets Unge* ut, som hon skrev var en ”revolt mot 1800-talets förnedrande syn på kärleken.”⁴⁸ Sedan åtalades Gustav Fröding för dikten *En morgonbön*, där ett samlag skildras och i tillägg höll Ellen Key (1849-1926) föredraget *Missbrukad kvinnokraft* som behandlade

⁴³ Sverker Sörlin, ”Norrländska huvudstäder. Kring sambandet mellan ekonomi och kultur”, i *Thule. Kungliga Skytteanska Samfundets årsbok 1989*, (Umeå, 1989), s. 88. ”Unghinkar” benämndes personer som var knutna till det ungsocialistiska förbundet under ledning av Hinke Bergegren 1897-1908. 1908 uppgick förbundet till Ungsocialistiska partiet men blev aldrig något reellt parti och ombildades 1923 till Sveriges ungsocialistiska förbund som senare ändrade namnet till Anarkistiska propagandaförbundet, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/ungsocialism> (2016.02.09), se även, Hans Lagerblad, *Små mord, fri kärlek – En biografi om Hinke Bergegren*, (Stockholm, 1992), s.172 ff.

⁴⁴ Carlsson Wetterberg, s. 172 ff.

⁴⁵ I den naturalistiska och realistiska 80-tals litteraturen var kärleken och sexualiteten temen som var högaktuella, vilket även återspeglade sig i samhällsdebatten, Levin, s. 148, 153.

⁴⁶ Ibid. s. 202 f.

⁴⁷ Ibid. s. 204.

⁴⁸ Levin citerar Stéenhoff, s. 206.

liknande teman som Stéenhoffs drama.⁴⁹ Key och Stéenhoff träffades första gången i Sundsvall strax efter debuten av *Lejonets Unge*, vilket blev början på en livslång vänskap, genom möten och brevkorrespondens. Key var redan en omskriven och etablerad författare som kritiserades starkt från kvinnorörelsens håll på grund av hennes kristendomskritik och uppvärderandet av den fria kärleken. Stéenhoff var sexton år yngre än Key som både var hennes vän men även en betydande mentor. När *Lejonets Unge* gavs ut läste Key den med stort intresse och lät sig till och med inspireras av en formulering i dramat som senare gav titeln till hennes mest lästa bok *Barnets århundrade*.⁵⁰ De delade samma visioner; tron på den nya generationen; förtruppen som kommer bryta gamla sedvänjor och invanda tankesätt. Key åberopade ofta anarkismen och hon attraherades av dess ideologi och revoltanda, vilket med största sannolikhet kom Stéenhoff till del.⁵¹ Deras åsikter gick dock isär när diskussionen om könets natur kom på tal. För Stéenhoff handlade kampen inte om könets natur och Stéenhoff kunde inte acceptera den skillnaden. I dramat *Det moderna Lesbos* (1899) ifrågasätter Stéenhoff den heterosexuella normen och särartstanken genom att skildra en kärleksrelation mellan två kvinnor.⁵² Synsättet står i skarp kontrast till Keys syn på relationen mellan mannen och kvinnan. Hon godtog inte att kärlek kunde uppstå mellan personer av samma kön utan hennes särartstanke grundade sig i idén att kvinnans natur, hennes känslighet och intuition, skulle komplettera mannen som var rationell och logisk till sin karaktär.⁵³

Kritiken som riktades mot bland andra Stéenhoffs och Keys syn på kärleken stoppade inte Stéenhoff utan hon fortsatte sitt radikala korståg som föredragshållare med föredraget *Feminismens moral* 1903. Föredraget utgjorde ett framåtsyftande alternativ till den borgerliga moralsynen; den feministiska moralen som istället framställs som progressiv och frihetlig. Hon kallade sig själv feminist och ville med detta positionera sig från ”föråldrade ståndpunkter.”⁵⁴ Föredraget framfördes i Godtemplarsalen i Sundsvall och åhörarna kom från vitt skilda ideologiska riktningar. De etablerade tidningarna var på plats för detta, enligt rykten, uppseendeväckande föredrag. Reaktionerna från vänsterkanten var övervägande positiva

⁴⁹ Levin, s. 206 f.

⁵⁰ Ellen Key, *Barnets århundrade*, (Stockholm, 1900).

⁵¹ Ronny Ambjörnsson, *Ellen Key – En europeisk intellektuell*, (Stockholm, 2012), s. 320 f., 500.

⁵² Dramat publicerades aldrig utan blev refuserat, Ambjörnsson, s. 322. Särartsidén grundar sig på en särartsfeministisk föreställning att kvinnan och mannen är biologiskt olika och är därigenom lämpade för olika uppgifter i samhället. Kvinnan ses på som känslig och intuitiv medan mannen betraktas som mer logiskt och rationell, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/s%C3%A4rartsfeminism> (2016.02.16)

⁵³ Eva Borgström, ”Frida Stéenhoff, Ellen Key och den samkönade kärleken”, i *Tidskrift för genusvetenskap*, nr. 3, 2002.

⁵⁴ Stéenhoff, *Feminismens moral*, s. 1 ff.

medan de konservativas förhoppning var att det var sista gången som ”doktorinnan Stéenhoff bjöd på en tankeväckande föreläsning”⁵⁵ Lotten Dahlgren (1851-1934) som var redaktör för FBF:s tidskrift *Dagny* spred inte direkt några lovord över Feminismens moral. Hon skrev ironiskt att Stéenhoff gjorde väl höga anspråk i tron att äktenskapsfrågan och den sociala frågan skulle lösas genom ”33 små glestryckta blad”.⁵⁶ I publiken var det troligen inte många, om ens någon, som visste vad ordet feminism betydde. Det var genom kontakt med radikalfeminister i Tyskland såsom Helene Stöcker (1869-1943) och Grete Meisel-Hess (1879-1922), som Stéenhoff hade kommit i kontakt med begreppet.⁵⁷ Det var framför allt frågor om fri kärlek och sexualitet som ledde till protester i det rådande politiska klimatet och mycket av kritiken riktades sålunda mot Stéenhoff som person.⁵⁸ Det var i mer konkreta frågor som Stéenhoff fick stöd hos kvinnorörelsen såsom rösträttsfrågan, kritik av juridiska äktenskapet och hur tryggare villkor för ogifta mödrar skulle uppfyllas. I november 1905 höll hon föredraget *Varför skola kvinnor vänta* där rösträttsfrågan fokuseras.⁵⁹ I föredraget *Den reglementerade prostitutionen* (1904) riktar sig kritiken mot reglementeringslagen som innebar att staten tillät prostitution under kontrollerade former.⁶⁰

BARNBEGRÄNSNING SEXUALUPPLYSNING OCH FREDSENGAGEMANG

Tio år in på det nya seklet blev frågor kring preventivmetoder, sexualupplysning och barnbegränsning aktuell. Bakgrunden är den nymalthusianistiska rörelsen som introducerades i Sverige 1880 av Knut Wicksell (1851-1926). Beteckningen nymalthusianism användes generellt för alla former av födelsekontroll och Wicksell ansåg att en befolkningsminskning med hjälp av barnbegränsning, skulle lösa en stor del av de sociala problemen. Stéenhoff var en stark förespråkare för de nymalthusianistiska idéerna och med anledning av detta höll hon föredraget *Humanitet och Barnalstring* 1905 i *Sällskapet för yttrandefrihets regi*. Stéenhoffs plädering för barnbegränsning var en logisk konsekvens av hennes syn på fri kärlek, sexualitet

⁵⁵ På plats var den konservativa *Sundsvalls-Posten*, liberala *Sundsvalls Tidning*, den socialdemokratiska *Nya Samhället* och *Nordsvenska Posten* även den socialdemokratisk, Carlsson Wetterberg, s. 156.

⁵⁶ Carlsson Wetterberg, s. 157.

⁵⁷ Nordin Hennel, s. 557.

⁵⁸ Carlsson Wetterberg, ”Penningen, kärleken och makten...”, s. 94.

⁵⁹ Stéenhoff, *Varför skola kvinnor vänta*, (Stockholm, 1905).

⁶⁰ I Svergie lagstodgades ett system mellan åren 1859-1918 som tvingande prostituerade att registrera sig i syfte att begränsa spridningen av könssjukdomar. Systemet fanns i Sverige mellan åren 1859-1918. Riksarkivet, <http://riksarkivet.se/reglementerad-prostitution>, (Hämtad 150501), Stéenhoff, *Den reglementerade prostitutionen*, (Stockholm, 1904).

och äktenskap, men det var få inom kvinnorörelsen som stödde henne.⁶¹ Anne Bugge (1862-1928), Wicksells fru, var emellertid en av kvinnorna som argumenterade för nymalthusianistiska idéer. Bugge och Wicksell hade ingått samvetsäktenskap redan 1903. Vid denna tid var de studenter vid Göteborgs universitet och var, på grund av samvetsäktenskapet, tvungna att flytta till Paris. Paret var även nära vänner till paret Stéenhoff.⁶²

1912 bildade Stéenhoff med inspiration från tyska feministen och författaren Grete Meisel-Hess (1829-1922) *Svenska föreningen för moderskydd och sexualreform* vars syfte var att verka för moderskydd i rättslig, ekonomisk och social mening genom att undanröja fördomar mot ogifta mödrar och oäkta barn. Föreningen var en fortsättning på Bergegrens *Sällskapet för humanitär barnalstring*.⁶³ Med ett annalkande världskrig för dörren hyllades från flera håll hennes växande engagemang för frihet och världsfred. Hon skriver med anledning av detta det pacifistiska dramat *Stridbar ungdom* (1907) och skriften *Fosterlandskänslan* (1908). I senare nämnda skrift finns tydliga referenser till anarkister exempelvis Leo Tolstoj (1828-1910) för synliggöra hans syn på fred, men även Kropotkin och hans syn på olika kampmetoder i fredsfrämjande syfte.⁶⁴ Två årtionden före Stéenhoffs bortgång 1945 fick hon ett sent erkännande genom att *Lejonets Unge* uppfördes på Dramaten.⁶⁵

⁶¹ Sveriges första kvinnliga läkare Karolina Widerström (1856-1959) var först i Sverige med att ge sexualupplysning i skolorna. Hennes mest kända verk *Kvinnohygien* inspirerade läkare såsom Ada Nilsson. Nilssons gärning har skildrats av bland andra Hjärdis Levin, *Kvinnorna på Barrikaden – sexualpolitik och sociala frågor 1923-36*, (Stockholm, 1997), samt Lena Eskilsson, *Drömmen om kamratsamhället – kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925-1935*, (Stockholm, 1991).

⁶² Andra radikala intellektuella som ingick samvetsäktenskap var exempelvis politikerna Mauritz Hellberg (1859-1947) och Gerda Lundberg (1870-1937), även vänner till paret Stéenhoff, Carlsson Wetterberg, *...bara ett öfverskott af lif...*, s. 198.

⁶³ I styrelsen ingick Ada Nilsson, Alma Sundqvist, Levin, s. 247. Relationen mellan Stéenhoff och Meisel-Hess beskrivs kortfattat i Ellinor Melanders avhandling, *Den sexuella krisen och den nya moralen – förhållandet mellan könen i Grete Meisel.Hess författarskap*, (Stockholm, 1990), s. 145-149.

⁶⁴ Stéenhoff, *Fosterlandskänslan*, (Stockholm 1908).

⁶⁵ Carlsson Wetterberg citerar Stéenhoff, s. 253.

KAPITEL 3. FRIDA STÉENHOFF I LJUSET AV ANARKISMEN

I följande kapitel är avsikten för det första att analysera Stéenhoffs texter i relation till ett urval anarkistiska tänkare internationellt, och de moralfilosofiska grundantaganden som förenar dessa. Teman som valts inledningsvis är: *Civilisationskritik, människans natur, tankar om evolution* samt *tre förhållningssätt i frågan om fosterlandet och vägen till fred*. För det andra kommer uppmärksamhet riktas mot Stéenhoffs syn på kvinnans situation, som analyseras i relation till Goldman men även i relation till anarkister i Sverige. Det övergripande temat är: *Kvinnan, sexualiteten och könsmaktsordningen* samt *tankar om fri kärlek och barnbegränsning*.

CIVILISATIONSKRITIK

Civilisationskritiken som kommer till uttryck i Stéenhoffs skrifter tar sin utgångspunkt i en kritik mot det kapitalistiska systemet och kyrkans dogmer. I flera fall uttrycks kritiken i metaforisk språkdräkt, här mot kapitalismen:

Penningen är ju en av jättemotorerna för världsmaskineriet. [...] Mer eller mindre synligt men alltid faktiskt är penningen den tråd, som väver varje tillvaros öden. Penningen är inte lyckan säger man. Detta är mycket sant. Penningen är icke håller friheten. [...] Den är en makt som i sin kolossala storlek är omätlig och oöverskådlig. [...] ⁶⁶

Penningen tolkas som ett kapitalistiskt system som utgör samhällets grund. Världsmaskineriet tolkas som samhällets maktinstitutioner såsom staten och kyrkan. Det kapitalistiska systemet genomsyrar samhället och skapar strukturer som påverkar människans handlingsutrymme. Stéenhoff beskriver olika människor som ”njutare” och ”lidare”⁶⁷ där de tidigare utgörs av den rika borgarklassen och det senare den fattiga arbetarklassen, vilket ska tolkas som de som har makt och pengar (kapitalisten) och de som inte har (arbetaren). *Njutarens* behov av makt och ekonomiskt överflöd skapar fokusering på girighet och utnyttjande:

⁶⁶ Stéenhoff, *Penningen och kärleken*, s. 11.

⁶⁷ Stéenhoff, *Humanitet och barnalstring*, s. 20.

Det är penningen som upprätthåller rangen och skapar den. Man har sagt som den franske författaren Balzac, att bakom allting, gott och ont, sorg och glädje, rykte, ära, hat och kärlek, strid och frid såg han penningen. [...]. Livets konflikter tyckas mer och mer avslöja sig såsom ekonomiska frågor, [...] allt detta bildar olika sociala kategorier av människor.⁶⁸

Trots att *penningen* både kan ge lycka och välstånd är det i slutändan den ekonomiska ojämlikheten som utgör upprinnelsen till konflikter och segregation till ”klass och kapitalförtyck”⁶⁹

Begreppet anarkism härstammar från grekiskan *anarchos* och betyder ungefärligen ”utan överhuvud” ”utan härskare”. Anarkismen har ända in till våra dagar främst betraktats som en politisk rörelse, men etablerades som betydande samhällsfilosofisk strömning alltifrån 1800-talet.⁷⁰ Trots att anarkistiska historiker, såsom den ryske anarkisten Peter Kropotkin (1842-1921), har sökt anarkismens förfäder till den mest ”avlägsna forntida stenåldern”⁷¹ var det den franskfödde anarkisten Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865) som först kallade sig anarkist.⁷² Den anarkistiska teoribildningen kan förenklat sorteras in i en individualistisk och en kollektivistisk riktning, som tyckas skilja sig åt, men förenas i några grundantaganden vid en fördjupat analys, där det första antagandet är en framträdande civilisationskritik.⁷³ Civilisationskritiken som anarkister ger uttryck överensstämmer med den civilisationskritik som uttrycks hos Stéenhoff. I ett anarkistiskt synfält bevittnas ett samhälle i förfall format att staten, det kapitalistiska systemet och kyrkan.⁷⁴ Proudhons skrift *Vad är egendom* (1840) tar sin utgångspunkt i en kritik av det kapitalistiska systemet där vissa destruktiva människotyper har makten.⁷⁵ Proudhon pekar ut *kapitalisten* som den som utövar makt över andra:

⁶⁸ Stéenhoff, *Penningen och kärleken*, s. 11.

⁶⁹ Stéenhoff, *Feminismens moral*, s. 11.

⁷⁰ <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/anarkism> (2016.02.09), Gunnar Skirbekk Nils Gilje, *Filosofins Historia*, (Göteborg, 1995), s. 577.

⁷¹ Woodcock, s. 9.

⁷² Vilket var djärvt eftersom han och andra personer som betraktades som anarkister brännmärktes som nihilister och våldsuppgivare. ”Anarki” och ”anarkist” användes för första gången i politiska sammanhang under franska revolutionen och var ett skällsord mot oppositionen framför allt vänsterflygeln, eftersom den politik som de representerade ansågs destruktiv, Woodcock, s. 9.

⁷³ Trots att de två riktningarna i stort kämpar för samma mål vill individualisterna inte lägga alltför mycket vikt vid samarbetet av rädsla för att sociala hierarkier ska uppstå. Den sociala grenen är istället oroliga för att en stegrande konkurrens kommer leda till ett alltför individualiserat samhälle, Woodcock, s. 17.

⁷⁴ Woodcock, s. 61.

⁷⁵ Marshall, s. 234 ff.

kapitalistens skuld till producenten, som han aldrig betalar, och det är denna brottsliga vägran som är orsak till arbetarens fattigdom, överksamhetens lyx och likheten i levnadsförhållanden. Det är framför allt detta som träffande betecknats som människans exploaterande av människan.⁷⁶

Om Stéenhoff metaforiskt talar om ”njutare” och ”lidare” riktar Proudhon kritiken direkt mot kapitalisten. Genom dennes begär att leva i materiellt överflöd orsakas ojämlika ekonomiska förutsättning mellan den som äger och den som inte äger, vilket är orsaken till arbetarnas fattigdom och segregationen mellan människor. Trots att Proudhon och Stéenhoff menar att det finns maktfullkomliga människor såsom ”kapitalisten” är deras uppfattning att det inte kapitalisten i sig själv som är upprinnelsen till ojämlikhet utan de menar, att alla människor är styrda av strukturer som gestaltas genom lagar, det kapitalistiska systemet samt genom kulturella normer. Hos Stéenhoff framkommer den normstrukturella kritiken tydligast när hon angriper kyrkan och de kristna dogmerna: ”Den systematiska teologiska suggestionen har generation efter generation fullproppat folkhjärnan med obegripliga dogmer.”⁷⁷ Hon är av den bestämda uppfattningen att individen inte bör rätta sig efter religionens rättesnören utan förhålla sig kritiskt till dessa eftersom kyrkan och dess lära är en institution som förmedlar konstruerade sanningar. Stéenhoff anser att Gud är ett mänskligt påfund, en maktteknik, som begränsar yttrandefriheten. Istället menar Stéenhoff att vi borde leva i ett samhälle där människan ges möjlighet att uttrycka sig fritt: ”för det fria tänkandet *mot* klerikalismen eller prästvåldet.”⁷⁸ Stéenhoffs mer direkta kritik av kyrkan är jämförbar med Proudhons förhållningssätt som skriver en antireligiös deklaration i skriften *Ekonomiska motsägelser* (1846). Han uppmanar människan att resa sig mot allt som är icke mänskligt och konstruerat. Det är teologerna som konstruerat bilden av en transcendental Gud som rättfärdighetens tjänare vilket Proudhon anser att Gud inte är. Proudhon menar att samhället inte bör innefattas av en uppdikad Gud som i själva verket endast används av prästerna för att kontrollera och begränsa människans yttrandefrihet.⁷⁹

⁷⁶ Woodcock citerar Proudhon, s. 94.

⁷⁷ Stéenhoff, *Penningen och kärleken*, s. 22.

⁷⁸ Stéenhoff, *Feminismens moral*, s. 11.

⁷⁹ Woodcock, s. 101

MÄNNISKANS NATUR

Stéenhoff menar att samhällsklimatet där människan lever varken höjer den enskildes eller samhällets moraliska nivå utan tar sig uttryck i konkurrenstänkande, fördomar, egoism och maktbegär. Hon påpekar att makten och girigheten som samhällsklimatet präglas av påverkar människors beteenden. Samhällstillståndet benämner Stéenhoff som den ”regerande moralen” och som har konstruerats av människan:

Den regerande moralen dyrkar styrkan. Den är krypande och artig mot de mäktiga – hård och obarmhärtig mot de små och svaga. [...] Därigenom att den regerande moralen tagit den starkes parti mot den svage [...].⁸⁰

Stéenhoff beskriver den moral som hon menar formar människan, vilket enligt henne ger en ytlig och maktbenägen människotyp. Olika konservativa grupperingar i samhället gestaltar människosynen genom att de framställer människan som ond och syndfull: ”ett skadedjur som man måste på alla sätt tyrannisera, binda, plåga och stympta.”⁸¹ Stéenhoff är dock av den bestämda uppfattningen att människan av naturen är god och visst de rätta förutsättningarna ges kommer människans förmåga att handla rättvist och altruistiskt att utvecklas. Hennes alternativ är en annan sorts moral som hon benämner den ”feministiska moralen” vilken bygger på en positiv människosyn:

Den har förtroende för människans möjligheter att af sitt öde göra något godt eftersom viljan därtill finns och växer. [...] Den vill individens utveckling och fullkomning och ser i hvarje människa hennes eget mål – icke *medel* till andras förmån. [...] I stället för att förhålliga styrkan förhålliga den rättvisan, sanningen och godheten.”⁸²

Om den ”feministiska moralen” skulle få prägla människans handlande skulle en annan människosyn reproduceras. Stéenhoff tycks mena att den feministiska moralen är medfödd, exempelvis skriver hon vid ett tillfälle att det finns skäl att hoppas ”att mänskligheten med hennes inneboende möjligheter en gång skall skapa sig ett sublimt öde.”⁸³ Ett tydligare exempel är när hon framhåller att samhället måste ge ”individerna tillfälle att lefva harmoniskt och rikt i

⁸⁰ Stéenhoff, *Feminismens moral*, s. 15.

⁸¹ Ibid. s. 13.

⁸² Ibid. s. 16 f.

⁸³ Ibid. s. 14.

enlighet med hans naturs förutsättningar.”⁸⁴ De ”inneboende möjligheterna” och ”naturens förutsättningar” tolkar jag här som redan existerande värden som alltid funnits inom människan. Den feministiska moralen tycks inte konstrueras ovanifrån likt den ”regerande moralen” utan den är immanent och uttrycks via en stark viljekraft i människan som bygger på förtroende, tillit och solidaritet.⁸⁵

De flesta anarkister skulle nog godta satsen att människan har en naturlig känsla för det goda och rätta. Det är emellertid inte möjligt för människan att handla efter sin moraliska kapacitet, med tanke på hur samhället ser ut.⁸⁶ Anarkisten William Godwin (1756-1836) ger uttryck för sin moralsyn i skriften *Politisk rättvisa* (1793) och skriver att det är på den ekonomiska ojämlikheten och människans begär efter makt och pengar som leder till en negativ moralisk utveckling i människan eftersom den bringar den ”stora massan av mänskligheten att sjunka ned i usla omsorger.”⁸⁷ Människorna förlorar sin förmåga att ta hand om varandra och känna solidaritet. Godwins fulla övertygelse är dock att människan har allt som krävs för att handla moraliskt riktigt.⁸⁸ Hans moraliska princip är ”rättvisan” som kräver att vi förstår vikten av att vara godhjärtade mot varandra. Om individen lyckas befria sig från samhällets förtryck skulle enligt Godwin: ”Avund och själviskhet, oro och otrygghet försvinna. Var och en skulle tusentals gånger mer än nu vara förenad med sin nästa i kärlek och ömsesidig välvilja.”⁸⁹ Godwins rättvisepincip är jämförbar med ”den feministiska moralen” men är emellertid inte uttalat feministisk, vilket den är hos Stéenhoff. Detta betyder inte att Godwin inte hade ett jämställdhetsfokus, utan det hade han långt mer än hans manliga gelikar. Han inspirerades mycket av feministen författaren Mary Wollstonecrafts (1759-1797) feministiska samhällskritik.⁹⁰ Hos Godwin är människans moraliska egenskaper inte heller medfödda, som hos Stéenhoff, utan som ett barn av upplysningen ansåg Godwin att människan varken föds som ond eller god utan utvecklas i förhållande till sin miljö.⁹¹ I synen på människans natur närmar sig Stéenhoff hellre Proudhon som menar att människan bär i sitt hjärta en moralisk

⁸⁴ Stéenhoff, *Feminismens moral*, s. 14.

⁸⁵ Stéenhoff, *Penningen och kärleken*, s. 42.

⁸⁶ Anarkisten Max Stirner (1806-1865) avviker från synsättet eftersom han menar att människan föds som egoist. Trots att Stirner uppvisar många likheter med den klassiska liberalismens syn på människan som en nytto-maximerad, kalkylerande och egoistisk individ, så kritiserade han kapitalismen och det slaveri som utövades i fabriker som skapade ojämlika förhållanden mellan individer, Woodcock, s. 19, 88.

⁸⁷ Woodcock citerar Godwin, s. 72.

⁸⁸ Woodcock, s. 48 f., 62. Marshall, s. 196 ff.

⁸⁹ Woodcock citerar Godwin, s. 72.

⁹⁰ Lena Halldenius drar paralleller mellan Wollstonecraft och Godwins anarkism i sin bok om Mary Wollstonecraft i synnerhet hans moralsyn, Lena Halldenius, *Mary Wollstonecraft and Feminist Republicanism – Independence, rights and the experience of unfreedom*, (London, 2015) s. 110-113.

⁹¹ Woodcock, s. 62.

princip som utgör hennes innersta natur som beskrivs som rättvisa, skönhet, kärlek och uppriktighet. Principen är inte något som når henne utifrån utan ”den är fördold inom henne, den är immanent.”⁹² Det som skiljer Stéenhoffs och Proudhons moraliska princip åt är att Proudhons moralsyn beskrivs som något gudomligt, vilket inte Stéenhoff gör eftersom hon var skeptisk till alla uttryck för tro, som en konsekvens av en strikt religiös uppfostran.⁹³

För att samhället ska förändras i rätt riktning lägger Stéenhoff stort ansvar på individen. Människan måste stärka sitt intellekt eftersom att ”yttre omgestaltningar bli icke varaktiga utan att ha blifvit preparerade genom intellektuellt förarbete.”⁹⁴ Det intellektuella förarbetet består av att individen själv skaffar

sig respekt för sina tankar. [...] Ingen klass- hvarken en proletärklass med dess fattigdom eller en kvinnoklass med dess svaghet – kan höja sig i levnadssätt förr än den höjt sig i tänkandet.⁹⁵

Ett ”höjt levnadssätt” förutsätter en ekonomisk utjämning av klassklyftorna eftersom den ekonomiska ojämlikheten hindrar individens moraliska utveckling. Trots att de materiella förutsättningarna har stor betydelse kan den ökade materiella standarden inte föregås av den moraliska utvecklingen som sker genom intellektet.⁹⁶ Det är det intellektuella förarbetet som kommer utveckla den feministiska moralen i människan, vilket framkommer tydligare när hon skriver att ”Feminismen vill verka rationellt, i enlighet med förnuftet. Den älskar upplysning. Dess moral är blott ett annat namn för – *ljus*.”⁹⁷ I Stéenhoffs tänkande framkommer en paradoxal tendens genom att hennes synsätt ligger i gränslandet mellan individen och kollektivet. Målet med den individuella utvecklingen är nämligen en gemenskap mellan alla människor. Feminismen är ett medel för ett större socialt projekt:

Solidaritet, gemensamt framåtskridande, allt som är gynnsamt för alla, behöver rättvisan såsom grund, men kan inte bygga på det som är gynnsamt blott för en del individer i mängden.⁹⁸

⁹² Woodcock citerar Proudhon, s. 18. Avvisandet av en transcendental Gud utesluter inte som i Proudhons fall en andlig hållning hos anarkister. Detta gäller Proudhon men även den ryske anarkisten Leo Tolstoj (1828-1910) som ger uttryck för en humaniserad religion. Tolstoj menar att vi söker Guds rike inom oss själva likt ett ”immanent gudsrrike”, Woodcock, s. 190, Inga Sanner, *Att älska sin nästa såsom sig själv – om moraliska utopier under 1800-talet*, (Stockholm, 1995), s. 156 f.

⁹³ Carlsson Wetterberg, *...bara ett öfverskott af lif...*, s. 19-48.

⁹⁴ Stéenhoff, *Feminismens moral*, s. 29.

⁹⁵ Ibid. s. 29.

⁹⁶ Ibid. s. 29.

⁹⁷ Ibid. s. 29.

⁹⁸ Stéenhoff, *Penningen och kärleken*, s. 41.

Stéenhoffs argumentation tar följaktligen sin utgångspunkt i en individuell frigörelse från rådande människosyn. Medlet är ”den feministiska moralen” som ska återuppväcka människans sanna natur som är god. Målet för utvecklingen är ett samhälle som präglas av en positiv människosyn och bidrar till en solidarisk gemenskap mellan människor. Det individuella möter det kollektiva.

När Carlsson Wetterberg beskriver Stéenhoffs ideologiska utgångspunkt menar hon att Stéenhoffs idéer är gränsöverskridande och ideologiskt svårplacerade eftersom hon hämtar idéer från både liberalt och socialistiskt håll; å ena sidan uppvärderas individen å andra sidan är det kollektiva gemensamma viktigt för samhällsutvecklingen.⁹⁹ Jag är benägen att hålla med att det vid en första anblick är svårt att veta vilken ideologiskt utgångspunkt Stéenhoff har. Men sätts hennes idéer i ljuset av anarkistisk ideologi blir hennes ideologiska position mer förankrad. Det ligger nämligen i anarkismens natur att inte ringa in sig i ett givet ideologiskt ramverk och av den orsaken placerar sig anarkismen ideologiskt nära en individualistisk begreppskärna som kan kopplas till ett liberalt synsätt samtidigt som många anarkister förespråkar mänsklig samhörighet som går att spåra till den socialistiska idétraditionen.¹⁰⁰ I Proudhons tänkande synliggörs paradoxen genom att han å ena sidan ser det individuella som centralt å andra sidan inrymmer hans tänkande ett socialt patos där individen är beroende av andra människor för att kunna utvecklas. Idealet för honom är att finna balans mellan individen och samvaron i kollektivet.¹⁰¹ Han skriver att det är i en kollektiv tillvaro som människan känner sin värdighet ”samtidigt hos sig själv och hos andra.”¹⁰² Utifrån analysen som gjorts är det därför möjligt att betrakta Stéenhoffs gränsöverskridande tendens som anarkistisk och i sådant fall kan den anarkistiska ideologin vara ett sätt att kategorisera Stéenhoffs tänkande i samtida kontext.

För att motivera individen att handla efter den ”feministiska moralen” hämtar Stéenhoff inspiration i det förflutna där hon menar att människan varit lyckligare och mer i balans.¹⁰³ Det primitiva samhället som symbol för ett bättre samhälle fungerar, av den orsaken, som en morot

⁹⁹ Carlsson Wetterberg, ”Penningen, kärleken och makten...”, s. 89, samt ”Med den fria kärleken på programmet...”, s. 184.

¹⁰⁰ Flertalet anarkistforskare beskriver anarkismen som ideologiskt mångfacetterad och har resonerat kring frågan om det är korrekt att benämna anarkismen som ideologi, med tanke anarkisters aversion mot dogmer och inrutade tankemönster. Forskarna har lutat sig mot uppfattningen anarkismen inte bör rubriceras om ideologi i klassisk mening utan hellre betraktas som en politisk hållning i gränslandet mellan de större ideologiska familjerna, vilket även jag betraktar den som, Michael Freedon i boken, *Ideologies and Political Theory – A Conceptual Approach*, (Oxford, 1996), s. 311 f.

¹⁰¹ Han sa sig själv vara paradoxens man; en framkallare av motsägelser, Woodcock, s. 9, 87 ff.

¹⁰² Woodcock citerar Proudhon, s. 88.

¹⁰³ Marshall, s. 15.

för att kunna kämpa i nuet, att riva ner det artificiella maskineriet som har skapats och depraverat människan för att möjliggöra en ökad samhällsmoral och frihet för sig själv och andra. Hos Stéenhoff synliggörs det primitivistiska draget genom att hon, inte sällan med nostalgisk underton, tar läsaren tillbaka till tider där människan levt under andra förutsättningar. Ett tydligt exempel är när hon beskriver bondefamiljen; det enkla livet på den idylliska landsbygden som en trygg plats för barnen att växa upp: ”Förr i världen, när familjen nästan alltid betydde det samma som jordegendom, ängar, fält och boskapshjordar, då var det onekligen en trygghet för barnen att höra till en familj.”¹⁰⁴ Det är emellertid inte fråga om en tillbakagång till någon guldålder eftersom det är framtiden som räknas. Hennes argumentation visar på progressivitet genom att personer med konservativa värderingar ställs mot progressiva företrädare som kritiserar rådande strukturer: ”De modärna själarna vilja rycka världsstyrelsen från de gammalmodiga. De tilltro sig nämligen att kunna bjuda mänskligheten en mera human regering.”¹⁰⁵

I koppling till anarkistisk teori är det progressiva och primitivistiska draget intressant. Anarkisters samhällsvision inbegriper denna paradox genom att å ena sidan romantisera det förflutna samhället, å andra sidan förutse dess förverkligande i framtiden. Det synliggörs tydligt i Godwins synsätt och många av hans efterföljare såsom Proudhon och Kropotkin genom att de hämtade inspiration från tidiga bondesamhällen där de menade att människan levt under bättre och mer förenklade former. Som en motsats till rådande samhällsklimat (kapitalistiskt samhälle) som utvecklar girighet och begränsar människans förmåga att vara solidariska, beskriver exempelvis Godwin ett samhälle där människan skulle ägna sig åt ”själens goda böjelser och vinna frihet.”¹⁰⁶ En agrar vision om ett förenklat samhälle där människor skulle leva i solidariskt gemenskap och där närheten till naturen betraktas som positiva dygder.¹⁰⁷

TANKAR OM EVOLUTION

När människan frigjort sig från de konstruerade maktstrukturerna och utvecklat den feministiska moralen menar Stéenhoff att samhället kommer återgå till en naturlig samhällsutveckling; ett spontant och enkelt samhälle. Utvecklingen beskrivs som en återfödelseprocess som tillfälligt störts av den form som samhället tagit: ”Sådan är tendensen,

¹⁰⁴ Stéenhoff, *Humanitet och barnalstring*, s. 24.

¹⁰⁵ Stéenhoff, *Feminismens moral*, s. 9.

¹⁰⁶ Woodcock citerar Godwin, s.72.

¹⁰⁷ Ibid. s. 72, 21, Marshall betonar framför allt att anarkistisk ideologi inrymmer både ett progressivt och primitivt drag, s. 15 f.

som trots alla tillfälliga undertryckningar ständigt lefver upp igen som en fågel Fenix ur lågorna.”¹⁰⁸ Fågeln ”Fenix” representerar enligt egyptisk sägen något som dör men sedan återuppstår. Att människor själva ansvarar för utvecklingens förverkligande tolkar jag som att Stéénhoff inte anser att utvecklingen är en determinerad materialistisk oundviklig process likt en marxistisk dialektik, utan kommer ur individens moraliska vilja att skapa något nytt. Stéénhoffs utvecklingssyn ska karakteriseras som en vetenskaplig/evolutionistisk hållning. Hon tror nämligen inte på ett ”verkligt framåtskridande, om icke vägen utpekade af vetenskapen, tänkandets frukt.”¹⁰⁹ Ett annat exempel är när hon beskriver revolutionen, som icke revolutionära brott, utan mer likt en fredlig utveckling:

Det är att med tanken kunna fatta något bättre än det gängse och vilja få det gamla ersatt med detta bättre nya. De revolutionära andarna bilda därför mänsklighetens eller åtminstone den framåtskridande mänsklighetens kärna. De bilda den jäsande kraft, som åstadkommer ett nytt tillstånd. Utan dem vore omformande och nydanande otänkbart.¹¹⁰

Metaforen ”en jäsande kraft” illustrerar utvecklingens långsamma karaktär. Något växer under ytan och hotar att snart bryta sig igenom och transformera de konservativa strukturerna till ett nytt tillstånd. De ”revolutionära andarna” är likt jäst något som växer och när den väl börjat växa kan den inte stoppas. Detta tillstånd uppnås inte via aktion utan är en fredlig utveckling sprunget ur kunskap om vad som är bäst för samhällets omdaning och fortskridande. Eftersom Stéénhoffs evolutionistiska grundsyn bygger på övertygelsen att människor i grunden är goda och villiga att samarbeta för att samhället ska utvecklas i rätt riktning menar jag att synsättet inte ska tolkas rashygieniskt; utvecklingen som hierarkiskt ordnad, där vissa människor anses vara mer lämpliga att existera. 1905 kritiserar Stéénhoff rådande uppfattningar om en evolutionism som innebär att de som inte är tåliga nog går under till förmån för ett bättre ”människomaterial”. Hon kritiserar, ej namngivna vetenskapsmän, som ger uttryck för konkurrensbaserat tänkande som bygger på en elitisk människosyn: ”I framåtskridandets namn fordra nämnda teoretici bevarandet och utbredandet af de mest avancerade mänskliga raserna.”¹¹¹ Stéénhoff skriver att dessa vetenskapsmän inte bryr sig om

¹⁰⁸ Stéénhoff, *Könsslaveri*, s. 11.

¹⁰⁹ Stéénhoff, *Feminismens moral*, s. 29.

¹¹⁰ Stéénhoff, *Humanitet och barnalstring*, s. 48.

¹¹¹ *Ibid.* s. 35.

kvinnorna gå under genom de talrika barnen, om fäderna slafva ihjäl sig för att skaffa föda, om ett antal barn dö af hunger och vanvård, hvad gör allt detta, om blott de dyrbara rasernas groddämne i öfverflöd förflyttas från en ena generationen till den nästa, så att de med snillrika möjligheter begåfvade arterna få bygga en bred väg till framtidens öfverlägsna människotyp.”¹¹²

Stéénhoff menar att synsättet hämmar en human utveckling och är endast ett sätt på vilket dessa förespråkare utövar barbari. I kontrast presenterar Stéénhoff ett annat synsätt som innefattar humana dygder, där lösningen är ett fördomsfritt samhälle byggt på samarbete och inbördes hjälp för social progression. Hon skriver att ”medlidande med individerna, medlidande med släktet måste hos alla människor utrota rasfödomarna.”¹¹³.

Synsättet som Stéénhoff ger uttryck för kan relateras till anarkisters syn på utvecklingen som ofta beskrivs likt en återfödelseprocess; samhället måste dekonstrueras för att kunna födas på nytt likt en ”Fågel Fenix”. Godwins lärjunge poeten Percy Bysshe Shelley (1792-1822) gav värtaligt uttryck åt drömmen om en evig förnyelseprocess som jag tillåter mig citera:

The earth's great age begins anew,
The golden years return,
The earth doth like a snake renew
Her winter weeds outworn;
Heaven smiles, and faiths and empires gleam
Like wrecks in a dissolving dream.¹¹⁴

Utvecklingen karakteriseras emellertid lite olika beroende på vem av de anarkistiska tänkarna man läser, vilket är intressant att utreda i förhållande till Stéénhoff. Hos Godwin framträder en tydlig paradox eftersom hans synsätt inrymmer deterministiska drag, samtidigt som påverkbara miljömässiga faktorer också är viktiga för att stärka individens intellektuella förmågor. Godwin karakteriserar utvecklingen likt en allsmäktig, nästintill kosmisk naturlag, som kommer att infinna sig så snart konstlade maktstrukturer är övervunna.¹¹⁵ Kropotkin betonar istället

¹¹² Stéénhoff, *Humanitet och barnalstring*, s. 35.

¹¹³ Ibid. s. 35.

¹¹⁴ ”Jordens stora tid börjar på nytt, de gyllene åren vänder åter, jorden avlägger likt en orm sin utnötta vinterskrud; himmelen ler, och trosläror och imperier lyser likt ruiner i en bortdöende dröm.” Ö.a., Woodcock citerar Shelley, s. 12

¹¹⁵ Trots att människan är delaktig i förändringen finns det, enligt Woodcock, deterministiska drag Godwins tänkande. Godwin nödvändighetsprincip är komplex och han insåg själv att det deterministiska synsättet var svårförenad med anarkistiskt frihetsidé; kan man samtidigt tro på individuell frihet och filosofisk determinism? Denna motsägelse har diskuterats bland anarkisterna själva samt hos sentida anarkistforskare. Det finns dock inte utrymme i den här uppsatsen att utveckla detta. För vidare läsning hänvisar Woodcock till: F. E L. Priesley som utreder detta i inledningen till 1946 års upplaga av Godwins ”Politiska rättvisa”, Woodcock, s. 58, 178.

samhällets vetenskapligt evolutionära sida. Utvecklingen är inte andlig och inte heller revolutionär utan den ska förknippas med en fredlig utveckling i samhället.¹¹⁶ Stéenhoffs synsätt kan främst relateras till Kropotkin, eftersom hon antar en mer vetenskaplig/evolutionistisk hållning, samt vikten hon lägger vid samarbetet hellre än konkurrens. 1903 utgavs Kropotkins *Inbördes hjälp*. Strax före utgivningen tolkar han Darwins evolutionism i en artikel i tidskriften *Le Révolté*.¹¹⁷ Han ville påvisa att ”solidaritet och gemensamt arbete – ger arten styrka i kampen för tillvarons upprätthållande mot naturens fientliga krafter.”¹¹⁸ Enligt Kropotkin är samarbetet inom olika sociala grupper viktigare än kamp som baseras på konkurrens och utslagning av personer.¹¹⁹

Tidigare forskning har, i flera fall, sammankopplat Stéenhoffs syn på utvecklingen med Spencers, samt socialdarwinism. Bengtsson framhåller dessutom i sin uppsats, att Stéenhoffs kopplingar till Spencers evolutionism kan förklara hennes rashygieniska ståndpunkter.¹²⁰ Efter att ha läst Stéenhoffs texter är jag beredd att instämma i att hon ställer sig bakom en typ av evolutionistiskt synsätt. Jag menar emellertid att ett evolutionistiskt ställningstagande inte per automatik innebär att utvecklingssynen är i analogi med Spencer eller ger uttryck för att vara rashygieniskt. Min analys tycks visa på motsatsen. Det är just de rashygieniska idéerna Stéenhoff vänder sig emot, vilket har tydliggjorts genom att istället sammanföra hennes idéer med Kropotkin som betonar samarbetet istället för konkurrens och rangskillnader.¹²¹ Spencers synsätt går förvisso att likna vid anarkistisk utvecklingssyn genom att den framställs som en naturlig process där individen kan utveckla sin egenart utan statens inblandning, men trots att denna tolkning är möjlig av Spencer framkommer hans mer cyniska sida när han diskuterar utvecklingen i förhållande till ärftlighet.¹²² I likhet med många samtida tänkare menade han att

¹¹⁶ På äldre dagar förändrade Kropotkin sin inställning till revolutionen som nödvändig för utvecklingen och han började betona samhällets fredliga utveckling, Woodcock, s. 174.

¹¹⁷ Han anknöt till en rysk variant av darwinismen där begreppet ”inbördes hjälp”, redan var myntat. Synsättet är inte heller främmande för Darwin, som menade att kampen inte nödvändigtvis behövde vara konkurrens, utan kunde ske på andra sätt, Gunnar Eriksson, *Västerlandets idéhistoria 1800-1950*, (Möklinta, 2002), s. 127.

¹¹⁸ Woodcock citerar Kropotkin, s. 177.

¹¹⁹ Woodcock, s. 178. Marshall, s. 317 ff.

¹²⁰ Bengtson, s. 66.

¹²¹ Eriksson framhåller att Kropotkins tolkning av Darwin påminner om Spencers, men är ”klarare och distinktare”, eftersom Kropotkin menar att kampen för tillvaron inte nödvändigtvis resulterar i att arterna förgör varandra utan lösningen är samarbete, Eriksson, s. 126. Jag är medveten om att diskussionen kring evolutionism inte endast förekom hos anarkisterna utan var något som diskuterades på bred front i Stéenhoffs samtid, så att Stéenhoffs evolutionism skulle vara just anarkistisk vill jag inte hävda, utan sett i ljuset av anarkistiska tänkare som Kropotkin tydliggörs hennes synsätt bättre än i förhållande till Spencer.

¹²² Olika tolkningar har gjorts av Spencer där vissa lägger större vikt vid hans syn på den egoistiska individen och konkurrens lag, som genom det naturliga urvalet slår ut de svaga och bevarar de starka i samhället. Sanner påpekar att denna bild av Spencer är missvisande eftersom han (här lite förenklat) såg utvecklingen som en process från den egoistiska människan till den altruistiska. Enligt Spencer hade den egoistiska människan redan försvunnit

egenskaper ärvdes vidare till nästa generation och han uppmanade, av den orsaken, människor att inte hjälpa de svaga och utsatta i samhället, eftersom en person som inte är i stånd att hjälpa sig själv inte heller hade den genuppsättning som var fördelaktig att föra vidare till nästkommande generation.¹²³ Studien visar att Stéenhoff tar avstånd från ett sådant synsätt, genom att kritisera vetenskapsmän som sägs representera det. Att påstå att Stéenhoff inte förhållit sig till Spencers idéer är emellertid inte troligt med tanke på hans betydande position i samtiden, men det finns, mig veterligen, inte några tydliga belegg att Stéenhoff skulle hysa sympatier för socialdarwinismen eller Spencer i texterna. Däremot finner jag att Stéenhoff hyser sympatier till anarkister vilket tydligast framkommer i skriften *Fosterlandskänslan* som vidare kommer att analyseras.

TRE FÖRHÅLLNINGSSÄTT ANGÅENDE FOSTERLANDET OCH VÄGEN TILL FRED

I skriften *Fosterlandskänslan* belyser Stéenhoff tre rådande huvuduppfattningar gällande fosterlandet och vägen till fred. Den första uppfattningen är den ”isolerade nationalistiska” hållningen där representanterna utgår ifrån att fosterlandet är en följd av en ”viss mängd besläktade människors sammanslutningsinstinkt till självbevarelse och att denna självbevarelse utan fosterlandsidén är otänkbar.”¹²⁴ Nationalisterna vill ha stängda gränser och uppvärderar den kulturella egenarten och är sanna patriotister. Bland representanterna skriver Stéenhoff att det finns nationalskalder och en ”liten ytterlighetsfalang med hetsigt kynne.”¹²⁵ Den andra riktningen som beskrivs är den fosterlandsfientliga, representerade av människor från socialistiska och anarkistiska håll. Till skillnad från nationalisterna förespråkar de fosterlandsfientliga internationalism och öppenhet och de är kritiska till fosterlandsidén.¹²⁶ Stéenhoff refererar ett långt stycke av Tolstojs bok *On patriotism* där han framställer idén om fosterlandet som en ”skadlig kvarleva som man måste bekämpa.”¹²⁷ Stéenhoff uppmärksammar läsaren på att synsättet inte handlar om att förkasta fosterlandet i sig utan det är begreppet *fosterland* som Tolstoj vänder sig emot eftersom han anser att det är en konstruktion ”en hydra

genom det naturliga urvalet och det var den altruistiska människan som allteftersom skulle leva vidare, Sanner, s. 97- 114.

¹²³ Sanner, s. 97-114.

¹²⁴ Stéenhoff, *Fosterlandskänslan*, s. 10.

¹²⁵ Ibid. s. 11-12.

¹²⁶ Ibid. s. 16.

¹²⁷ Tolstoj, Lev Nikolajevik, *On Patriotism*, (1894), Nonresistance, http://www.nonresistance.org/docs_pdf/Tolstoy/On_Patriotism.pdf, (16.02.17), Stéenhoff, *Fosterlandskänslan*, s. 17.

som lever av brodermord.”¹²⁸ Den sista uppfattningen som Stéenhoff redogör för är ”evolutionisterna” representerade av den borgerliga freds rörelsen. De stödjer sig på ”evolutionsteorin [...] den mot skapelsehistorien opponerande, av Spencer bearbetade och med darvinismen överensstämmande läran, [...]”¹²⁹ Evolutionisterna riktar sig mot båda de föregående uppfattningarna; de är både nationalister och internationalister på samma gång.¹³⁰ Synsättet implicerar att utvecklingen är oavbruten och går från lägre till högre livsformer. Det aktuella fosterlandet är endast en övergående form till ett större fosterland. Representanterna menar att utvecklingen oundvikligen för oss mot vidgade begrepp och vidgade områden och i framtiden ska skilda nationer sammansmälta till en stor nation.¹³¹ Trots att textens syfte är att ”söka klarlägga och utreda, icke att råda till väljande mellan de tre sätten att fatta” skiner sympatier igenom för de olika riktningarna. I skriftens första del som behandlar fosterlandsbegreppet är det tydligt att Stéenhoff inte hyser sympatier för personer som ställer sig bakom idén om ett suveränt fosterland. Hon skriver vid ett tillfälle att ”läran om patriotismen är en tyrannisk dogm, som vill beröva individen hennes fria omdöme.”¹³² Med tanke på Stéenhoffs ideologiska utgångspunkt är det rimligt eftersom riktningen representerar allt som hon motsätter sig. Nationalisterna föraktar individualism och öppenhet, förordar aggressiv krigföring och är uttalat främlingsfientligt lagda vilket är ställningstaganden som inte alls kommer till uttryck hos Stéenhoff. Hon tycks vara mer positivt inställd till evolutionisterna som inspirerats av Spencer. Hon framhåller deras fredsarbete och skriver att de bedriver ett enat upplysningsarbete genom kunskapsspridning och vill verka för ”mänsklighetens väl utan tanke på ras och nationalitet.”¹³³ En ambition som Stéenhoff med största sannolikhet skulle ställa sig bakom. Sympatierna för den anarkistiska riktningen framkommer tydligast genom att hon uttryckligen försvarar hållningen. Vid ett tillfälle beskriver Stéenhoff den fosterlandsfientliga anarkistiska riktningen som ”en helt oegennyttig idealism av en säregen art.”¹³⁴ Hon avslutar sedan redogörelsen med en förhoppning att det framgått att de ”fosterlandsfientliga är människovänner, som anser att fosterlandsbegreppet är människorna enbart till skada.”¹³⁵ Sympatierna för anarkisterna framkommer än mer i skriftens andra del, när Stéenhoff diskuterar

¹²⁸ Stéenhoff, *Fosterlandskänslan*, s. 14-16.

¹²⁹ Stéenhoff, *Fosterlandskänslan*, s. 18.

¹³⁰ *Ibid.* s. 22.

¹³¹ *Ibid.* s. 20.

¹³² *Ibid.* s. 13.

¹³³ *Ibid.* s. 20.

¹³⁴ *Ibid.* s. 14.

¹³⁵ *Ibid.* s. 18.

de olika riktningarnas hållning i hur fred bäst ska uppnås, genom att ställa evolutionisterna och anarkisternas hållning mot varandra. Stéenhoff skriver att de fosterlandsfientliga anarkisterna är kritiska till all krigsföring och är uttalade anti-militarister. De anser att krigsyret är en kvarleva av ”ett uråldrigt barbari” och måste till varje pris bekämpas. Vägen till fred är sålunda inte genom krig utan metoder som rekommenderas är bland annat militärstrejk. Stéenhoff refererar ett brev som Kropotkin skrivit, till en ej namngiven fransman, där han framhåller att militärstrejk är det enda neutrala att göra för att uppnå fred.¹³⁶ I sin tur skriver Stéenhoff att evolutionisterna tänker sig att fred bäst uppnås genom lagstiftning och parlamentariska lösningar: ”De är övertygade att världsfreden skall komma genom *parlamentens* gemensamma fredsarbete.”¹³⁷ Stéenhoff betonar att evolutionisterna inte alls sympatiserar med anti-militaristerna eftersom att de är av åsikten att ”vägra göra militärtjänst är att vägra lyda sitt lands lagar.”¹³⁸ Stéenhoff medger att de fosterlandsfientliga inte alltid är fridsamma till sitt temperament utan många är revolutionärer, men trots detta försvarar Stéenhoff anarkisternas hållning genom att framhålla att det är lätt att döma ”modiga personer” som ser till sin uppgift att förändra samhället genom icke lagliga metoder och syftar här på Kropotkin och anarkisterna och konstaterar att:

En internationell överenskommelse mellan arbetarorganisationerna om militärstrejk, är ju på sätt och vis det samma som revolution mot de respektive ländernas parlament, men vilka bevis kan man förete, att detta vore hela världen till vinst.¹³⁹

Stéenhoff menar att fredsvännerna glömmer bort vissa sidor av det sociala utvecklingsarbetet och understryker att lagliga lösningar och reformer inte är tillräckligt och kontrasterar detta med revolution:

Det eviga lydandet och den mera passiva kritiken av lagarne har icke alltid varit tillräckligt för reformarbetet i ett land. De som absolut förkasta revolutioner glömma, att vi alla stå i tacksamhetsskuld just hos revolutioner.¹⁴⁰

¹³⁶ Stéenhoff, *Fosterlandskänslan*, s. 32.

¹³⁷ Ibid. s. 31.

¹³⁸ Ibid. s. 31.

¹³⁹ Ibid. s. 32.

¹⁴⁰ Ibid. s. 32.

Även om Stéenhoff inte uttryckligen stöttar våldsbejakande metoder i övriga skrifter skiner sympatierna igenom för revolutionära tillvägagångssätt i denna skrift. Tydligast blir det i skriftens avslutning då hon upphöjer martyrskapet som anarkisterna förkroppsligar:

själsstorhet och kraftig vilja för det man anser vara rätt, aldrig vara bortkastade eller onödiga värden. De väcka genom sin blotta befintlighet viktiga element till liv: beundran eftertanke och meningsstrid.¹⁴¹

Stéenhoff medger att personer inte får tvingas att bli martyrer, vilket sker i vissa fall, utan det måste baseras på frivillighet. Personen måste själv anse att det är värt att ta risken för något som överensstämmer med personens ideal och värderingar. Ett sådant initiativ får inte tas bort från mänskligheten och hon skriver avslutningsvis att: ”Människosläktets historia, berövad listan på sina ädla martyrer för sanning, frihet och fred skulle bli en fattig, bedrövlig historia.”¹⁴² Intressant att notera är att samma år (1907) som skriften gick i tryck fängslades Bergegren efter att ha uppmanat till värnpliktsvägran i ett tal. Hon uppmärksammar händelsen i en kortare passage:

Ingen företeelse inom landet under senare tid har så tilldragit sig allmän uppmärksamhet som den anti-militaristiska propagandan och därav uppkomna rättegångar. Den har tjänat som ett avslöjande av den yngre folksjälens stämning gentemot kriget och krigaryrket.¹⁴³

Den ”yngre folksjälen” syftar på anarkisterna som blev arresterade på grund av värnpliktsvägran under året så skriften skrevs. Innan händelsen skrev Bergegren och beklagade sig i ett brev till Stéenhoff över de huvudlösa förföljelserna av anarkisterna. Stéenhoff upprördes över detta i synnerhet när hon fick kännedom om gripandet och skriver i ett brev till honom: ”Ni som är en kulturmänniska, en af de få vi ha, skall spärras in och alla banditer gå lösa [...]. Att inte juristerna börja finna sin rättskipning minst sagt humoristisk.”¹⁴⁴ Det är tydligt även här vart Stéenhoffs sympatier vilar. Möjligtvis var arresteringarna anledningen till varför Stéenhoff skrev *Fosterlandskänslan*, vilket även skulle förklara sympatierna som hon uppvisar för de anti-militaristiska anarkisterna trots att skriften är av utredande karaktär.

¹⁴¹ Stéenhoff, *Fosterlandskänslan*, s. 32.

¹⁴² Ibid. s. 33.

¹⁴³ Ibid. s. 24

¹⁴⁴ Carlsson Wetterberg citerar Stéenhoff, *Bara ett öfverskott af lif...*s. 196.

Analysen som gjorts av *Fosterlandskänslan* leder mig in på tidigare forsknings tolkning av samma skrift. Ahlund och Carlsson Wetterberg menar nämligen att Stéenhoff ställer sig bakom evolutionisternas hållning. Jag menar att detta inte är så uttalat som de hävdar. Ahlund är dock övertygad om att Stéenhoff främst hyser sympatier för de Spencers influerade evolutionisterna.¹⁴⁵ Genom att citera en lång objektiv redogörelse som Stéenhoff gör av den evolutionistiska uppfattningen drar Ahlund slutsatsen att henne ”bekännelse till den evolutionistiska fosterlandskänslan innebär ett klart avståndstagande från den nationalistiska, men en mindre entydig avgränsning i förhållande till den ’fosterlandsfientliga’”¹⁴⁶ Ahlund uppmärksammar förvisso att sympatier bitvis lyser igenom för de fosterlandsfientliga anarkisterna, men hans slutsats är ändå att Stéenhoffs ställningstagande till evolutionisterna är ”programmatisk”.¹⁴⁷ Carlsson Wetterberg gör liknade tolkning som Ahlund, att Stéenhoff är mindre fientligt inställd mot de fosterlandsfientliga, men skriver att det var den tredje uppfattningen som Stéenhoff själv ställde sig bakom: ”den evolutionistiska” som stödjer sig på ”på evolutionsteorin såsom den utifrån darwinismen utvecklats av Spencer.”¹⁴⁸ Först och främst är det anmärkningsvärt att Stéenhoff aldrig hade som syfte att ställa sig bakom någon av riktningarna, vilket hon uttryckligen skriver i inledningen. Jag är emellertid villig att hålla med Ahlund att trots att det är en utredande text suddas bitvis gränserna ut mellan Stéenhoffs egna åsikter och de olika riktningarnas ståndpunkter, vilket synliggjorts. Men min poäng är att Stéenhoffs bekännelse till evolutionisterna inte är så självklar som Carlsson Wetterberg och Ahlund hävdar. Efter ett antal genomläsningar av texten kan jag inte finna belägg för att hon skulle bekänna sig till just den evolutionistiska uppfattningen, utan tvärtom kritiserar hon faktiskt evolutionisterna (de borgerliga fredsvännerna) i synnerhet i försvarsfrågan och försvarar intressant nog anarkisterna. Varför har inte Ahlund och Carlsson Wetterberg lagt större vikt vid detta? De säger förvisso att sympatier finns, men lägger större energi på att försöka förena henne med evolutionisterna, som hon uttryckligen kritiserar. Av ovan analys kan tolkningarna som gjorts nyanseras och visa en annan sida av skriften i ljuset av den anarkistiska kontexten.

¹⁴⁵ Ahlund, s.113 f.

¹⁴⁶ Ibid. s. 113.

¹⁴⁷ Ibid. s. 112.

¹⁴⁸ Carlsson Wetterberg, s. 193.

KVINNAN, SEXUALITETEN OCH KÖNSMAKTSORDNINGEN

Stéenhoff menar att människan är förtryckt av institutionella och kulturella strukturer som reproduceras av staten och kyrkan, vilket bidragit till en negativ samhällsutveckling och människosyn. Trots att Stéenhoff menar att alla människor påverkas av strukturerna drabbas kvinnan värst eftersom det är männen som innehar makten i det offentliga:

Det maskulina kulturtidevarv, som så länge ägt bestånd och vari vi ännu dväljes, har till särskild karaktär sin militaristiska och teologiska prägel. Man kan kalla detta tidevarv maskulint, ty det är nästan uteslutande männen som danat detsamma efter sin vilja.¹⁴⁹

Den militära makten (staten) och den religiösa makten (kyrkan) förkroppsligas endast av män och utgör ett hot mot kvinnans emancipation. Stéenhoff beskriver fenomenet som *könsslaveri*:

den sociala företeelsen att kvinnan på grund av sitt kön, förlorar sin självbestämmanderätt och blir livegen, dels under individer dels under staten. [...] Det erkännes, att sexuellt slaveri är en verklighet ej blott genom nedärvda föreställningars och vanors makt utan genom lagens medverkan.¹⁵⁰

Stéenhoff anlägger ett socialkonstruktivistiskt synsätt eftersom ”nedärvda föreställningar och vanor” konstrueras över tid både genom en könssegregerad lagstiftning, och normativa föreställningar om vad som är manligt och kvinnligt. Inom det militära lär sig männen att förtrycka sina känslor, vilket bidrar till att reproducera könsslaveriet: ”Krigarstaten är den maskulina statens, driven till sin spets. Den fodrade för sitt utformande, att man förhärdade männens hjärtan [...]”¹⁵¹ Utvecklingen har även bidragit till att kvinnan saknar självbestämmande och inom maktordningens logik tvingas kvinnan till handlingar som är omoraliska:

Den tvingar massor av kvinnor till underkastelse under handlingar, som är dem orena och motbudande och sårar därmed på det djupaste individens självmedvetande.¹⁵²

¹⁴⁹ Stéenhoff, *Könsslaveri*, s. 12.

¹⁵⁰ Ibid. s. 6.

¹⁵¹ Ibid. s. 10.

¹⁵² Ibid. s. 8.

Genom ”handlingar” såsom prostitution utvecklar kvinnorna en skev självbild, vilket påverkat deras intellekt, integritet och viljekraft. Stéenhoff förfäras över att kvinnorna inte tycks vara medvetna om det patriarkaliska maktmedlet som detta utgör, de accepterar sin underordnade position:

Hon ljuger bort sin själ [...] hon kysser, när hon ingenting menar, hon sätter en ära i att inte ha någon vilja, någon stolthet, någon egen mening, hon koketterar med sitt slavmärke och blir ond på dem, som vill revolutionera henne.¹⁵³

Kvinnan blir ytlig till sin karaktär och identifierar sig såsom en koketterande ointellektuell person. Könnsrollen som konstruerats innebär även att kvinnan motsätter sig förändring, eftersom rollen ger kvinnan möjlighet att använda sin underordnade position till att kräva uppsättning och överdriven bekräftelse av mannen.¹⁵⁴ Frasen ”hon ljuger bort sin själ” visar att det finns en själslig essens som skuggas av könrollsstruktionen. Att kvinnan är ointellektuell och ytlig är nämligen enligt Stéenhoff inte kvinnans egentliga natur:

Men jag vågar säga, att allt detta är inte kvinnan själv. Det är utväxter på hennes själ, som åter kan försvinna. Själv har hon gått så pass ofördärvad ur förnedringspersen, att man kan kalla hennes själs kärna fräsch och frisk och full av mod och tro. [...] Tack vare naturens eviga förnyelsekraft är kvinno själen, den dag som är, ung och spänstig, som om den aldrig genomlevat några långa tidsskeden, tryckt under slaveriets ok.¹⁵⁵

Kvinnans ”själ” tolkas här som naturgivna förmågor; den feministiska moralen, som rådande patriarkala samhällsklimat förtryckt. Kvinnans innersta natur är något orubbligt som inte påverkas av konstruktionen utan där finns mod och styrka som medel för emancipation. Det blir än en gång tydligt att Stéenhoff ser egenskaper som naturgivna och att de endast är en tillfällig störning i samhällsutvecklingen som bidragit till slaveriet. Detta kommer sålunda att övervinnas genom utveckling av den själsliga kraften, vilket är första prioritet för

¹⁵³ Stéenhoff, *Könsslaveri*, s. 13.

¹⁵⁴ Åsikten återfinns även hos feministen och samhällstänkaren Mary Wollstonecraft (1759-1797). Hon menar att kvinnor (gäller även män) fostras in i könroller som fördärvat karaktären. Hos kvinnan uttrycks detta genom fåfänga och överdriven känslomhet; en underlåtenhet som hon utnyttjar i sitt förhållande med männen: ”De här kruserligheter ter sig så löjliga att jag knappt kan hålla mig för skratt, då jag ser en man ivrigt och med överdriven omsorg ta upp en tappad näsduk, när damen ifråga mycket väl hade kunnat göra det själv om hon bara orkat ta några steg.”, Mary Wollstonecraft, *Till försvar för kvinnans rättigheter*, (Stockholm, 2003), s. 100.

¹⁵⁵ Stéenhoff, *Könsslaveri*, s. 12.

emancipationen. De materiella framstegen som att uppnå rösträtt är inte tillräckligt eftersom förändringen måste börja i en uppvärdering av kvinnan själv; en pånyttfödelse av hennes själsliga natur:

i dessa tider av kvinnlig revolt bör man ej förgäta att se kvinnorörelsen mot *hela* dess bakgrund. [...] Det är hela den sexuella frågan, som ligger bakom, ej blott en medborgerlig längtan efter rösträtt.¹⁵⁶

Den ”sexuella frågan” är för Stéenhoff inte endast det sexuella samlaget utan gäller kvinnans utsatthet som individ. Om kvinnan skulle tillägna sig likvärdiga medborgerliga rättigheter skulle detta lindra symtomen men aldrig bota könsmaktsordningens verkliga problematik.

Av de internationella anarkisterna var det egentligen endast Goldman (1869–1940) som hade ett uttalat kvinnofokus. Jämför vi Stéenhoffs och Goldmans idéer framträder flera likheter både i kritiken av den patriarkala ordningen, samt idéer kring hur könsmaktsordningen ska upphävas. I essän ”Kvinnofrigörelsens sorgespel” kritiserar Goldman patriarkatet genom att framhålla att hindret för kvinnans utveckling består i rädsla för ”auktoriteter, personer och institutioner, denna moralväktare, den mänskliga själens fångvaktare.”¹⁵⁷ Moralväktarna” utgörs av männen som verkar genom staten. De patriarkala krafterna benämns som ”yttre tyranner” och upprätthåller normativa föreställningar som består av ”etiska, sociala och konventionella lögnerna [...]”¹⁵⁸ De konventionella lögnerna påverkar kvinnan negativt och manifesteras subjektivt i kvinnan likt ett ”inre tyranni”.¹⁵⁹ Det första kvinnan måste göra är att lösgöra sig från de inre tyranniet som har utvecklat karaktärsdrag som kvinnan är omedveten om såsom: ”konstlad stelhet och småaktiga anständighetsfusk, som alstrar tomhet i kvinnosjälen och förvägrar henne livskällans dryck.”¹⁶⁰ Både Stéenhoff och Goldman uppmärksammar det subjektiva förtrycket, genom ett socialkonstruktivistiskt perspektiv och som utvecklar kvinnans karaktär till en ytlig, småaktig och koketterande person. Ett annat utmärkande drag som förenar dem är att båda bär på övertygelsen att det finns en ursprunglig natur i kvinnan. Stéenhoff talar om ”själens kärna” och ”naturens förnyelsekraft” som ska uppväckas i kvinnan. Goldman illustrerar förändringen med liknade vis som Stéenhoff. Hon skriver att befrielsen måste ske som ”ett ohämmat utväxande ur alla de gamla traditionerna och

¹⁵⁶ Stéenhoff, *Äktenskap och demokrati*, s. 22.

¹⁵⁷ Emma Goldman, ”Kvinnofrigörelsens sorgespel”, i *Feminismens idéer*, red. Hanna Östholm, (Lund, 2009, [org. 1912]), s. 190.

¹⁵⁸ *Ibid.* s. 190.

¹⁵⁹ *Ibid.* s. 190.

¹⁶⁰ *Ibid.* s. 190.

vanorna.”¹⁶¹ Växtmetaforen kännetecknas hos Goldman som något nytt som växer ut och som fyller den tomma ytliga och småaktiga kvinnan men ny livskraft. Livskraften går att finna i ”hennes själ, hennes intelligens, hennes genialitet.”¹⁶² Goldman anser inte heller att rösträtten bör premieras i första hand: ”Rösträtten, lika borgerlig rätt – allt detta är sköna ting, dock börjar den sanna och verkliga frigörelsen varken i valurnan eller i domstolssalarna. Frigörelsen börjar i kvinnans själ!”¹⁶³ Båda Stéenhoff och Goldman tar följaktligen sin utgångspunkt i kvinnans ”själ” som ska ses på som moraliska egenskaper; självrespekt, viljestyrka, och förmåga till kritiskt tänkande. Detta är frigörelsens första prioritet. Till skillnad från de manliga anarkisternas samhällsanalys anlägger Goldman och Stéenhoff ett uttalat feministiskt perspektiv. Hos de manliga anarkisterna inkluderas den kvinnopolitiska frågan indirekt eftersom de menade att kvinnoförtrycket automatiskt skulle försvinna när det anarkistiska samhället förverkligas.¹⁶⁴ Av den orsaken kommer Stéenhoff och Goldmans synsätt till sin egen rätt inom den anarkistiska teoribildningen; en egen variation av anarkism.

Förtrycket av kvinnans själsliga förmågor tar enligt Stéenhoff sitt konkreta uttryck i lagstiftningen kring det institutionella äktenskapet och prostitutionen. Stéenhoff framhåller att det juridiska äktenskapet är grundat på ”idén om sinnligt tvång” och poängterar att äktenskapet används i det patriarkala samhället som ett formellt legitimerande av egendom och det erkänns genom äktenskapslagarna.¹⁶⁵ I sammanhanget refererar Stéenhoff till John Stuart Mill som hon menar sätter ord på äktenskapets funktion: ”äktenskapet är den enda form av livegenskap, som lagligt erkännes”¹⁶⁶ I koppling till prostitution menar Stéenhoff att det finns en generell uppfattning i samhällsdebatten, exempelvis inom kvinnorörelsens borgerliga falang, att äktenskapet är ett skydd för kvinnan mot prostitution men Stéenhoff är av motsatt åsikt eftersom att

För närvarande tjänstgör den juridiska formen som en barriär, en mur, som delar mödrarnas och barnens skara i två delar, å ena sidan de skyddade mödrarna och de skyddade barnen, å andra sidan de oskyddade mödrarna och de oskyddade barnen.¹⁶⁷

¹⁶¹ Goldman, ”Kvinnofrigörelsens sorgespel”, s. 191.

¹⁶² Ibid. s. 189.

¹⁶³ Goldman, ”Kvinnofrigörelsens sorgespel”, s. 191.

¹⁶⁴ Synen på könsrollerna var hos många manliga anarkister direkt konservativa, undantaget Godwin som hade ett uttalat kvinnofokus/jämställdhetsfokus i sin skrifter. Vilket med största sannolikhet kommer av hans relation till Mary Wollstonecraft, Drude Dahlerup, *Socialisme og Kvindefrigørelse i det 19. Århundredet: en analyse af Charles Fourier, Karl Marx, Fr. Engels, August Bebel och Clara Zetkin m. fl.*, (Århus, 1973), s. 121.

¹⁶⁵ Stéenhoff, *Äktenskap och demokrati*, s. 6, 4.

¹⁶⁶ Stéenhoff, *Könsslaveri*, s. 6.

¹⁶⁷ Stéenhoff, *Äktenskap och demokrati*, s. 7.

Det juridiska äktenskapet upprätthåller osedligt levnadssätt, eftersom kvinnan riskerar att drabbas ekonomiskt och tvingas prostituera sig om hon föder utomäktenskapliga barn. Osedligstämpeln leder till att kvinnan betraktas som promiskuös och har svårt att respekteras i övriga samhället, vilket skapar klassklyftor mellan grupper av kvinnor. I essän "Marriage and Love" använder även Goldman slaverimetaforen för att illustrera på vilket sätt det institutionella äktenskapet förhindrar hennes potential som självständig individ att utveckla sina själsliga egenskaper:

the less soul a woman has the greater her asset as a wife, the more readily will she absorb herself in her husband. It is this slavish acquiescence to man's superiority that has kept the marriage institution seemingly intact for so long a period.¹⁶⁸

Goldman uppmärksammar även dubbelmoralen som uppstår genom den äktenskapliga institutionen i essän "The traffic in women". Om kvinnan väljer en annan väg än äktenskaplig lycka marginaliseras hon och fördöms av resten av samhället: "as a terrible calamity, a loss of honor and of all that is good and noble in a human being. This double standard of morality has played no little part in the creation and perpetuation of prostitution."¹⁶⁹

Både Stéenhoff och Goldman är övertygade att för att motverka dubbelmoral och prostitution måste den äktenskapliga institutionen upplösas till förmån för den fria kärleken. Stéenhoffs uppfattning är att lagen inte bör "befatta sig med det sexuella samlivet mellan män och kvinnor."¹⁷⁰ Den fria kärleken definierar Stéenhoff som: "alla erotiska företeelser, inom eller utom äktenskapet, med alla nyanser från ljusaste vitt till rödaste rött eller svartaste svart."¹⁷¹ Stéenhoff ifrågasätter det heteronormativa synsättet eftersom hon anser att kärlek kan uppstå mellan alla människor oavsett kön och hon kan inte förstå denna "underliga moraliska separatism."¹⁷² Goldmans definition av den fria kärleken uttrycks i mer poetiska ordalag, men slutledningen är densamma: kärleken mellan människor ska inte bestämmas av lagar och äktenskapliga konventioner utan släppas fri:

¹⁶⁸ Emma Goldman, "Marriage and Love", i *Anarchism and other essays*, (Boston, 2005), s. 92.

¹⁶⁹ Emma Goldman, "The traffic in woman", i *Anarchism and other essays*, (Boston, 2005), s. 75.

¹⁷⁰ Stéenhoff, *Könsslaveri*, s. 30.

¹⁷¹ Stéenhoff, *Penningen och kärleken*, s. 10.

¹⁷² Stéenhoff, *Feminismens moral*, s. 27.

the strongest and deepest element in all life, the harbinger of hope, of joy, of ecstasy [...] love, the freest, the most powerful moulder of human destiny; how can such an all-compelling force be synonymous with that poor little State and Church-begotten weed, marriage?¹⁷³

För Stéenhoff och Goldman innebär inte upplösandet av äktenskapet per automatik att de är kritiska till äktenskapet i sig. Det som kritiseras är det yttre tvånget som manifesteras genom det juridiska äktenskapet. De skiljer istället på det juridiska äktenskapet och den fria relationen. Den fria relationen kallar Stéenhoff det *sociala äktenskapet* som är ett

varaktiga förbund grundade på frivillig hängivenhet, förtroende och samarbete för barnens uppfostran, hemmets och hemlivets harmoniska bestånd, det är äktenskapet som *social* institution.¹⁷⁴

Äktenskapet ska baseras på frivillighet, ömsesidig respekt och äkta kärlek. En åsikt som även återfinns hos Goldman. Hon skriver i essän ”Anarchy and the Sex Question” att ”Each vill enter the marriage with physical strength and moral confidence in each other.”¹⁷⁵ Att framföra åsikten om fri kärlek återfinns förövrigt även i Godwins synsätt, som till skillnad från sina manliga gelikar uttryckligen propagerade för äktenskapets upplösande. Enligt honom kan inte jämlikhet förverkligas om relationen är baserad på ägande, såsom äktenskapet. Relationen måste byggas på frivillighet och öppenhet om den ska kunna utvecklas sunt.¹⁷⁶

När den feministiska moralen börjar gälla tänker sig Stéenhoff att kvinnor och män inte ska leva som de gör under rådande moral. Hon förväntar sig att både mannen och kvinnan tar ett personligt ansvar för att maktförhållandena inte blir omvända. Kvinnorna ska inte leva promiskuöst och männen ska inte vara förslavade. Den hittills gällande moralen är endast begränsad till kvinnan; en formalitet som dikteras av lagen. Det som är att föredra är en inre ”plikt och samvete.” Och vi fodra att denna gäller för båda könen.¹⁷⁷ Hon talar om att utöva självbehärskning, att människan måste vara herre över sina sexuella begär ”men *utan det naturvidriga tvånget att helt och hållet undertrycka dem...*”¹⁷⁸ Det är inte lagar och regler som är bestämmande utan självbehärskningen ska grunda sig på människans egen vilja att förändras: ”människans bevekelsegrunder och sinnesart, hennes goda vilja, med ett ord hela

¹⁷³ Goldman, ”Marriage and Love”, s. 94.

¹⁷⁴ Stéenhoff, *Äktenskap och demokrati*, s. 3.

¹⁷⁵ Emma Goldman, ”Anarchy and the Sex Question”, i *Anarchism and other essays*, (Boston, 2005).

¹⁷⁶ Woodcock, s. 74.

¹⁷⁷ Stéenhoff, *Äktenskap och demokrati*, s. 24.

¹⁷⁸ Ibid. s. 24.

personligheten vara avgörande.”¹⁷⁹ Synsättet går att sammanföra med den övergripande moraliska utgångspunkt som många anarkister intar där det individuella ansvaret ges en avgörande roll; en pliktetik som är förutsättningen för att främja en naturligare och positivare samhällsutveckling.

Carlsson Wetterberg framhåller att Stéenhoff intar ”någon slags tredje ståndpunkt” gällande den sexualmoraliska frågan och är därmed svår att placera inom gruppen av kvinnor runt sekelskiftet eftersom Stéenhoff menade att den ”fria kärleken krävde såväl solidaritet man och kvinna emellan som självbehärskning.”¹⁸⁰ Det stämmer om man endast ser idéerna i förhållande till kvinnorörelsen i Sverige. Generellt uppvisade kvinnoakskvinnorna ett tämligen blygsamt förhållningssätt i sedlighetsfrågor vilket kan förklaras genom att rörelsen var reformistiska. Prioriterade frågor var framför allt kvinnans rätt till samma medborgerliga rättigheter som mannen.¹⁸¹ Emellertid kan, lite förenklat, ändå två åsiktslinjer urskiljas gällande sexualmoraliska frågor; de som förespråkade ”handskemoralen”, det vill säga samma sedlighetskrav på kvinnan och mannen utom äktenskapet och de som menade att sexualitet endast var sedligt inom äktenskapet.¹⁸² Här intar Stéenhoff en annan position eftersom hon såg lösningen i sexuell frihet för både mannen och kvinnan samt upplösandet av det juridiska äktenskapet.¹⁸³ Utifrån analysen som gjorts menar jag att den tredje ståndpunkten kan ses som anarkistisk till sin karaktär, vilket synliggjorts i förhållande till Goldman samt det pliktetiska perspektivet som generellt uttrycks hos anarkister, där friheten (bland annat sexuell frihet) förutsätter att människan tar ansvar för sig själv och sin utveckling. Kopplingen till anarkistisk ideologi, i synnerhet till Goldman, tydliggörs även eftersom förutsättningen för förändring är individens personliga/moraliska utveckling, inte i första hand den materiella lösningen såsom rösträtten, vilket är kvinnoakskvinnornas första prioritet.

Stéenhoff framhåller slutligen att om den fria kärleken är ett sätt att befria kvinnan och upprätta ett jämlikt samhälle är ett annat sätt ekonomisk omorganisering. Stéenhoff tar sin utgångspunkt i prostitutionen och argumentationen går i stort ut på att försöka frigöra kvinnan från skuld till prostitutionen genom att se prostitutionen som ett socialt problem istället för

¹⁷⁹ Stéenhoff, *Äktenskap och demokrati*, s. 24.

¹⁸⁰ Carlsson Wetterberg, ”Penningen, kärleken och makten...”, s. 94.

¹⁸¹ *Ibid.* s. 97.

¹⁸² De som uttalade sig var främst moderat-liberala feminister främst representerade av *Fredrika-Bremer-Förbundet* (FBE) och sedlighetskvinnorna representerade av bland andra nykterhetsföreningen *Vita Bandet*. De ansåg att den nya moralsynen som rådde måste stoppas genom att visa kvinnorna att livets värden låg i renhet, pliktuppfyllelse och oskuld. Inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen lades den främsta energin på frågor som kunde förbättra arbetsvillkoren för arbetarkvinnor, Carlsson Wetterberg, s. 97 f, Levin, 247 f.

¹⁸³ Vilket var en åsikt som även Key argumenterade för, Carlsson Wetterberg, s. 94.

kvinnans problem. Stéenhoff poängterar att den ”maskulina statens idé är, att kvinnorna skall arbeta oavlönade och få sin bärning av de män, till vilka de står i sexuell förhållande.”¹⁸⁴ Detta är en patriarkal idé, att göra kvinnor beroende av män och tvinga dem att använda sin sexualitet för att kunna tillgodose sina materiella behov. Stéenhoff menar att det för vissa kvinnor inte är möjligt att skaffa sig de inkomster som de behöver på grund av lågbetalda arbeten. De blir i nöden tvungna att ”leva på smulor från många håll”, således prostitution. Maktförhållandena har således uppstått mycket på grund ojämlika egendomsförhållanden vilket Stéenhoff framhåller:

Vilken oerhörd roll har ej ägendomen spelat för individernas, klassernas, samhällenas utveckling. Det är först i vår tid man börjar någon smula överskåda detta. Och den allra största rollen har ägendomen spelat vid köns differentiering.¹⁸⁵

Stéenhoff menar att mannen under lång tid har varit en oberoende ekonomisk enhet, medan kvinnans insatser aldrig värderades ekonomiskt trots att hennes arbete varit likvärdigt. Hennes arbete värderas istället i sin ”lämplighet som könsvarelse.”¹⁸⁶ I relation till anarkistisk ideologi kan samma ståndpunkt utläsas hos bland andra Goldman:

Nowhere is woman treated according to the merit of her work, but rather as a sex. [...] Whether our reformers admit it or not, the economic and social inferiority of woman is responsible for prostitution.¹⁸⁷

Enligt Stéenhoff kan inte ekonomisk jämlikhet uppnås mellan könen förrän det sker en total omorganisering av egendomsförhållandena. Det primitiva draget, i Stéenhoffs tänkande, ger sig än en gång till känna eftersom hon hämtar inspiration från det förflutna; en primitiv samhällsorganisation. Hon framhåller att ojämlikheten i fråga om egendom inte hade uppstått om människorna ”fortsatt de primitiva tidernas samägande.”¹⁸⁸ Lösningen finner hon inte i individuellt förvärvsarbete eller statligt ägande utan i

¹⁸⁴ Stéenhoff, *Könsslaveri*, s. 18.

¹⁸⁵ *Ibid.* s. 12.

¹⁸⁶ *Ibid.* s. 13.

¹⁸⁷ Goldman, ”The traffic in women”, s. 72.

¹⁸⁸ Stéenhoff, *Könsslaveri*, s. 12.

förmågan att kunna arbeta för det gemensamma ägandet av allt. [...] Kvinnans ekonomiska oberoende av mannen blir först under samägandestiden fullkomligt.¹⁸⁹

Stéenhoff ger uttryck för ett kollektivistiskt synsätt på egendom. Samägandet är att föredra om mannen och kvinnan ska bli ekonomiskt jämlika. Detta är inte enbart i linje med Goldmans tänkande om ekonomisk omorganisering utan går även spåra i Proudhons, Kropotkins och Godwins tänkande. Kropotkin ansåg att samhället måste omorganiseras i grunden. Kapitalismen får inte utbytas till statlig äganderätt, inte ens i begränsad form utan måste upplösas till förmån för frivilligt samägande.¹⁹⁰ Proudhon skriver i sin tur att förutsättningen för samhällets fortbestånd inte består i det enskilda utan det kollektiva: ”Allt är till för alla, eftersom alla har behov av det, eftersom alla i mån av sin styrka har arbetat för att producera det.”¹⁹¹ Påföljden blir att klasskillnader och enskild egendom måste avskaffas.

I synen på egendomsförhållandena uppmärksammar Ahlund en avvikelse i Stéenhoffs tänkande, som han inte utvecklar vidare, men som är intressant att göra i förhållande till anarkistisk ideologi. Han skriver att Stéenhoffs feministiska idéer i högre grad är hemmahörande i en socialistisk tradition med kopplingar till Friedrich Engels än inom liberalismen. Liksom ”Friedrich Engels ser hon i egendomsäktenskapets uppkomst ursprunget till den kvinnliga underordningen.”¹⁹² Men han tillägger att Stéenhoff går mycket längre än Engels gällande egendomsförhållandets lösning eftersom hon vill se ett upphävande av de privata egendomsförhållandena.¹⁹³ Efter min analys är det möjligt att utveckla avvikelser som Ahlund noterat genom att placera in hennes synsätt i förhållande till Kropotkins, Goldmans och Proudhons syn på den privata egendomens upplösande till förmån för samägandeformen.

TANKAR OM FRI KÄRLEK OCH BARNBEGRÄNSNING

I Sverige diskuterades fri kärlek och sexualitet inom den anarkistiska rörelsen sedan Hinke Berggrens tal *Kärlek utan barn* 1910, vilket ett år senare ledde till instiftandet av preventivmedelslagen och förhindrandet av sexualupplysning.¹⁹⁴ De instiftade lagarna utgjorde startpunkten kring en lång debatt kring frågor om fri kärlek och sexualitet. Eftersom ämnet var

¹⁸⁹ Stéenhoff, *Könsslaveri*, s. 16.

¹⁹⁰ Woodcock, 168 f.

¹⁹¹ Woodcock citerar Proudhon, s. 168.

¹⁹² Ahlund, s. 114.

¹⁹³ Ibid. s. 114.

¹⁹⁴ Levin, s. 223 ff.

tabubelagt inom de rådande partierna och kvinnorörelsen, blev de sexualpolitiska frågorna ett sätt för anarkisterna att profilera sig i debatten.¹⁹⁵ Bergegrens argumentation uppvisar likheter med Stéenhoffs argumentation kring äktenskapsfrågan och den fria kärleken. I skriften *Fri kärlek – Könsdriften starkare hos man eller kvinna?* skriver Bergegren att äktenskapslagarna har ”förfalskat människornas könsliv” och slår fast att det reglementerade äktenskapet inte är ”heligare än att det kan upplösas.”¹⁹⁶ Detta är förutsättningen för att relationen mellan mannen och kvinnan ska kunna byggas på respekt och äkta kärlek; den fria kärleken. Ett villkor som vi sett Stéenhoff argumentera för genom det sociala äktenskapet. En annan aspekt där Bergegrens och Stéenhoffs argumentation sammanfaller är i den normstrukturella kritiken som de anser begränsar människors valfrihet och hindrar dem från att leva i relationer som bygger på frivillighet; inte äktenskapligt tvång. I citatet som följer får den kristna moralläran särskilt fokus hos Bergegren:

Ingen gud har krävt flera offer än den glädjemördande könsfördomen. Det är traditionernas sedvänjor det ”judekristna moralbud” som står i vägen för människors ”kärlekslycka”.¹⁹⁷

Två år tidigare (1908) uttrycker Stéenhoff liknade kritik där hon framhåller att den ”teologiska suggestionen” och lagarna är ett hinder för den fria kärleken:

Den osanna, uppskruvade teologiska uppskattandet av himmelska värden hinsidan graven har åtminstone största skulden i, att *kärleken* inte är aktad, och att den ännu icke såsom *fritt värde* har någon erkänd plats i samhället.¹⁹⁸

”Himmelska värden” är förstelnade föreställningar som Stéenhoff anser har påverkat människans känsloliv, så att de inte kan se de patriarkala strukturerna som förtyckande utan de betraktas som legitima. Ett annat exempel som sammanför Stéenhoff och Bergegrens synsätt är att de anser att normerna som legitimeras upprätthåller dubbelmoral hellre än att förhindra den. Det finns enligt dem en moral för kvinnan och en för mannen. Stéenhoff skriver att mannen

¹⁹⁵ Elgán stödjer sig på Cornelia Usbornes tes som i sin studie över den tyska abort- och preventivmedelspolitiken, menar att den nya sexualiteten hade ett framåtsyftande värde för den radikala vänstern, medan de konservativa menade att det skulle leda till osedlighet. Elgán menar att detta går att applicera på anarkisterna i Sverige, s. 120, 122, se även: Cornelia Usborne, *The Politics of the Body in Weimar Germany*, (London, 1992), s. 69-84. Se även Johanna Nilsson, *Anarkismen och kvinnofrågan – Sexualitet, sedlighet och samhällsförändring i Brand 1920-28*.

¹⁹⁶ Hinke Bergegren, *Fri kärlek – Könsdriften starkare hos man eller kvinna?* (Stockholm, 1910), s. 32.

¹⁹⁷ *Ibid.* s. 9.

¹⁹⁸ Stéenhoff, *Penningen och kärleken*, s. 23.

innehar rätten till njutning både i det privata (genom äktenskapet) och det offentliga (genom prostitution), men skulle kvinnan ta sig samma rätt finns ingen ”ursäkt eller förlåtelse.”¹⁹⁹ En av orsakerna bakom mannens maktanspråk är att hans sexuella behov ses på som nödvändigt, eftersom hans biologiska könsdrift anses starkare än kvinnans. Stéenhoff menar att argumentet inte är giltigt utan endast en föreställning som mannen upprätthåller för att kunna tillfredsställa sig själv sexuellt och samtidig utöva makt över kvinnan.²⁰⁰ Bergegren har uppfattat det sexuella förhållandet på liknande sätt:

En uppfattning av förhållandet mellan man och kvinna, kan uttryckas så: engifte med krav på absolut trohet, i alla fall för hustrun; för männen könsungämplighet en nödvändighet, alltså tillåtet även utom äktenskapet, för de ogifta kvinnorna däremot, vid strängt straff nämligen vid förlust av heder och socialt anseende, strängt förbjudet.²⁰¹

Bergegren och Stéenhoff är av den bestämda uppfattningen att om den fria kärleken ska gälla kan inte samhället byggas på olika moralsyn för könen. Bergegren skriver att ”människornas kärlekslycka kan icke byggas på en moral för männen och en moral för kvinnorna, med frihet för den ena, med straff för den andra.”²⁰² Dubbelmoralens upplösande är sålunda förutsättningen för att kärlekens frihet ska förverkligas för båda könen. Frigörelsen från dubbelmoral och könsfördomar kommer frigöra kvinnan, men även bidra till att ena individer i en kärleksfull enhet, vilket Stéenhoff uttrycker:

Kärlekens ömsesidighet och om andlig och fysisk harmoni visar hän mot ett kommande frihetens tidevarv. [...] Först med friheten kommer skönhet över två väsens förening. Denna harmoni kan ej befallas fram och förverkligas genom tvång, köp, förtyck och maktanspråk. Människosjälen är inte född slav.²⁰³

Det är inte en kamp mot männen i sig utan mot normativa föreställningar som i sig är förtryckande mot alla människor. Bergegren skriver i sin tur att de könsfördomar som

¹⁹⁹ Stéenhoff, *Feminismens moral*, s. 27.

²⁰⁰ *Ibid.* s. 27.

²⁰¹ Bergegren, s. 8.

²⁰² *Ibid.* s. 9.

²⁰³ Stéenhoff, *Könsslaveri*, s. 30 f.

stå i vägen, måste offras [...] som ända in i våra dagar, förfalskat människornas könliv, att det sannolikt fodras en ny generation innan något så enkelt och vackert som kärlekens frihet kan förstås och proklameras.²⁰⁴

Ett visionärt frihetspatos kommer till uttryck, där hoppet finns hos den yngre generationen, att förverkliga visionen om ett fördomsbefriat samhälle. Det visionära draget är, som vi sett, även utmärkande för Stéenhoff genom den feministiska moralen som utgör visionens mål, men Stéenhoff har dock ett annat fokus än Bergegren eftersom hennes perspektiv är uttalat feministiskt. När Stéenhoff argumenterar för den ”feministiska moralen” som grund för upphävandet förtryckande strukturer, är Bergegren mer neutral i sin argumentation genom att propagera för en ny ”könsmoral”.²⁰⁵ Stéenhoff sätter även tilltron till den yngre generationen eftersom det är ”de unga skarorna, som skola åstadkomma den sociala förändringen.”²⁰⁶ Det visionära inslaget är generellt något som uttrycks inom den anarkistiska teoribildningen, eftersom många menar att kampen i nuet för en förbättrad samhällsmoral banar vägen för visionens förverkligande i framtiden; det anarkistiska samhället.

Ett decennium senare, närmare bestämt mellan åren 1920-1923, diskuteras den fria kärleken och i två specialnummer i den anarkistiska tidskriften *Brand*: ”Sedlighetsfaran” och ”Barnalstringsfaran”. Fokus i artiklarna är fri kärlek och lagen mot sexualupplysning som instiftades 1911 efter Bergegrens tal. Anarkisten agitatorn Eugéne Albán (1891-1941) skriver i artikeln ”Moderslycka – fosterfördrivning” att så

raffinerat djävligt är detta samhällets lagar stiftade. De äro stiftade av skurkar, utan förståelse för livets enklaste, grundfastaste princip – kärleken. Det är kärleken som ska skapa människor. Utan kärlek endast sorg och lidande.²⁰⁷

I anarkistisk anda kritiserar kontrollmekanismer såsom lagar som staten pådyvlar människan som inte tillåts leva fritt med kärleken som grund. I samma nummer bidrar även Stéenhoff till diskussionen i artikeln ”Sexualmoralen bankrutt” där hon slår fast att

²⁰⁴ Bergegren, s. 32.

²⁰⁵ Ibid. s. 32.

²⁰⁶ Stéenhoff, *Humanitet och barnalstring*, s. 48.

²⁰⁷ Eugéne Albán, i ”Moderslycka – fosterfördrivning”, i *Brand* 24½ 1920.

Gångse uppfattningen om vanor lagar angående sexuallivet är mångt och mycket inhumana. Detta är förklarligt i en värld, där m a n n e n k r i g a r e n är den bestämmande, blir den härskande könsmoralen i själva verket intet annat än ett manligt skämt med släktet.²⁰⁸

Stéenhoff riktar sin kritik mot patriarkatet och intar en feministisk ståndpunkt vilket inte Albán gör. Det är männen som innehar maktbefattningarna som upprätthåller rådande könsmoral och med ironisk underton deklarerar Stéenhoff att det måste vara ett skämt med hela mänskligheten. Anarkisten Carl-Johan Björklund (1894-1971) som var redaktör för *Brand* från 1918 skriver i sin tur i artikeln ”Sedlighetsfaran” att den verkliga faran är att samhället undanhåller kunskap om alternativa levnadssätt för de unga och som förhindrar den fria kärleken:

Den stora sedlighetsfaran är dessa ljusskygga dumrianer och nuckor, som undanhållit de unga all kunskap om sin egen kropp och dess funktioner, könslivets faror, mångfald och avvikelser och villkoren för ett verkligt sedligt liv.²⁰⁹

De ”ljusskygga dumrianer” är konservativa oupplysta personer som förhindrar ungdomarna att upptäcka sin sexualitet. I Björklunds citat återfinns även ett omvänt sedlighetsargument; sedlighet kan inte skyddas genom tvång och regler utan villkoren för ett sedligt liv är att själv bestämma över sin kropp och sexualitet. Hos Stéenhoff återfinns liknande omvända argumentation, men kritiken riktar sig mot kvinnorörelsen eftersom att de tabubelägger talet om kvinnans sexualitet. Hon frågar sig varför vissa personer inte anser att kvinnorörelsen och det sexuella problemet har något med varandra att göra. Hon menar att det sannolika skälet är att de inte förmå att se kopplingen, eftersom de tror att befriad sexualitet är liktydigt med promiskuitet:

i sin iver och tanklöshet drivs dessa personer den ohållbara positionen, att anse könsslaveriet sedligt, men friheten osedlig. [...] Varför tar dessa personer för givet, att frihet skall föra till osedlighet?²¹⁰

Stéenhoff är av den uppfattningen att orsaken till osedlighet är det mångåriga sexuella förtrycket och det är ”friheten som ska fastställas såsom grund för moralen [...]. Ända hittills har det varit tvärtom. Man har skapat sociala moralbegrepp med könsslaveriet som grund.”²¹¹

²⁰⁸ Stéenhoff, ”Sexualmoralens bankrutt”, i *Brand* 24½ 1920.

²⁰⁹ C.J. Björklund, i ”Sedlighetsfaran”, i *Brand* 24½ 1920.

²¹⁰ Stéenhoff, *Könsslaveri*, s. 7.

²¹¹ *Ibid.* s. 7.

Artikelförfattarna i *Brand* menar att om den fria kärleken ska förverkligas är villkoret att individer måste upplysas om hur de kan motverka oönskade graviditeter, vilket inte står dem till buds i samhället som råder. De anser att det föds för många barn och detta påverkar familjerna negativt. Det är emellertid inte familjerna i sig som de menar önskar många barn utan det är staten som kräver ett ökat födelseantal. Björklund skriver i artikeln ”Varför predika försiktighet” att barnafödandet endast tjänar statens och kyrkans maktorgan: ”Militaristen, prästen reglerar själva barnantalet och se med välbehag på att de fattigaste avla barn som kaniner, [...] ty det betyder god tillgång på kanonföda och levande arbetskraft.”²¹² Arbetarfamiljernas barnafödande betraktas som en industri i staten och kyrkans tjänst för att det ska finnas tillräckligt med arbetskraft och militärer. Redan 1905 uttrycker sig Stéenhoff med liknade retorik. Att det föds rikligt med barn gagnar statens omfattande krigsmaskineri som är i behov av ”mångbarnssystemet” för att ”dressera barnen till kanonmat.”²¹³ Stéenhoff och Björklund efterfrågar en transparens kring barnafödandets problematik vilket de menar hindras av konservativa krafter inom vetenskapen, i skolan och i pressen. Stéenhoff skriver att kunskapen om ”alstringen är dunkel” och att

hindra alstringsproblemets utredning och lösning – och därmed sammanhängande sexuella förvecklingar – har varit vissa maktors ihärdiga sträfvän. Det är dessa makter, som utgöra centrum och den ledande anden i anti-forskarnes [sic] stora skara. De äro den hjärna, som tänker och ger order.²¹⁴

”Makterna” tolkas som institutionella organ såsom staten och kyrkan. ”Anti-forskaren” är konservativa vetenskapsmän och ska betraktas som statliga lakejer eftersom de gör allt för att hindra insikten om barnbegränsningens fördelar. Skolan är en annan part som spelar efter staten och kyrkans spelregler eftersom kristendomen sprids i undervisningen och det är där indoktrineringen börjar. Stéenhoff skriver att skolan bidrar till att föra ungdomar bakom ljuset gällande det ”sexuella vetandet” exempelvis då barnen läser nya testamentet:

²¹² C.J. Björklund, ”Varför predika försiktighet”, i *Brand*, nr. 23½ 1923.

²¹³ Stéenhoff, *Humanitet och barnalstring*, s. 44.

²¹⁴ *Ibid.* s. 16, 46.

I nya testamentet talas om en surdeg, som om den äfven i minsta mängd finge medfölja degen, skulle förstöra hela baket. Genom tiderna har en sådan surdeg medföljt hvarje generation på nytt, inplantats i de späda motståndslösa hjärnorna och förgiftat hela deras tankeverksamhet. [...] Pedagogiken har noggrant ordnats i systemets tjänst, ty det som inplantas tidigt och grundligt i ett barns hufvud går svårligen ut.²¹⁵

Surdegen representerar smutsiga läror och tankar kring sexualitet som kristendomsläraryrket försöker upplysa barnen om; rensa ut det som förgiftat deras tankeverksamhet så att inte några andra tankar kan tänkas.²¹⁶ Björklund är mer rak på sak och säger att det saknas information kring barnafödandets problematik:

Vi vilja sprida upplysning i dessa frågor därför att de flesta läkare, skolan, pressen, föräldrarna, på grund av okunnighet, dubbelmoral och fördomar, tuga. Läs de vi förkunna! Tro oss icke! Tvivla gärna på det vi ha att säga dig! Men tänk själv! Och du skall komma till samma resultat som vi! Du ska inse att vi har rätt!²¹⁷

Uppmaningen till människan är att försöka förhålla sig kritisk till de utsagor som uttrycks via läkare, i skolan och i pressen och samtidigt ta in andra synsätt som kastar nytt ljus över invanda föreställningar. Att tänka själv är ett sätt på vilket individen kan sätta sig upp mot förlegade föreställningar i den sexuella frågan. Kritiken mot de institutionella maktorganen som kommer till uttryck citaten sammanfaller med den generella civilisationskritiken som uttrycks i den anarkistiska ideologin, men i det här fallet mer specifikt i fråga om barnbegränsning och sexualupplysning som dock är ett fokus som återfinns hos Goldman. Noterbart är att Goldman var på besök i Sverige 1922 och besökte Brands redaktion vid ett flertal tillfällen. Vid tidpunkten var hon redan känd för hennes sexualupplysningsarbete och hennes åsikter kring fri kärlek.²¹⁸

Kvinnan intar en central position hos Stéenhoff. Emancipationen består dels i kvinnans rätt till sin sexualitet, att i frihet kunna njuta utan en oönskad graviditet, dels ekonomiskt eftersom

²¹⁵ Stéenhoff, *Humanitet och barnalstring*, s. 19 f.

²¹⁶ På en rad ställen i Bibeln symboliserar surdegen något smutsigt och ont som måste rensas ut ur människans medvetande. På andra ställen tolkas surdegen tvärtom som himmelriket exempelvis i Matteus-evangeliet, Josefin Lilja, "Därför är surdegen viktig i Bibeln, i *Dagen*, nr 1, (2012.12.07).

²¹⁷ Björklund, "Sedlighetsfaran", samt "Varför predika försiktighet".

²¹⁸ Goldman var en av de personer som kom att inspirera "Ottar" och hennes pionjärinsatser i preventivmedelsfrågan. Ottar var emellertid inte lika radikal som Goldman och Stéenhoff i frågan om fri sexualitet. Ottar levde förvisso i ett samvetsäktenskap och var för den fria kärleken, men gick aldrig så långt att propagera för fri sexualitet. Hon var mer konkret i sitt arbete i preventivmedelsfrågan, Lena Sohl, "Ottar och Goldman – Kvinnorna som gjorde sex till politik", i *Ottar* nr. 1 2007.

för många barn bidrar till en försvårad ekonomisk situation för familjer.²¹⁹ Det Stéenhoff kallar det ”inhumana barnafödandet” hade aldrig existerat om kvinnan hade tillgetts kunskap om hennes ”viktigaste emancipation: att icke mot sin vilja blifva moder, då hade många existenser blifvit sparande från nöd och förtviflan.”²²⁰ Kvinnan måste själv få bestämma om hon ska skaffa barn, men istället har samhället inte upplyst henne om vilka metoder som står henne till buds. Stéenhoff finner eldsjälur i samhället som sprider kunskap i fråga om graviditet; modiga personer såsom Knut Wiksell. Han är sålunda anti-forskarens motsats eftersom han genom vetenskapen framhållit att människor borde tänka i annan riktning kring barnafödandets konsekvenser. Vid ett tillfälle skriver Stéenhoff att ”Wicksells ord voro vetenskapsmannens lugna vädjan till föräldraförståndet.”²²¹ Björklund menar i sin tur att för många födselar förvärrar familjens ekonomiska situation men i synnerhet drabbas kvinnan eftersom att ”hälsan och utseendet förstöres.”²²² Märk väl att det inte är kvinnans sexuella njutning som betonas utan Björklund framhåller hälsan och utseendet som främsta argument.²²³ Bergegren är den av männen som tydligast tar ställning för att barnbegränsning även är en väg till kvinnans sexuella njutning.²²⁴ Han skriver att kvinnan är satt, i samhället tjänst, för endast fortplantnings skull och att den allmänrådande inställningen är att kvinnan inte tänker på njutning över huvud taget. Han menar att det är orimligt att ”icke kvinnan också skulle kunna känna ögonblickets lycka och njutning utan tanke på fortplantning, digivning och barnungar.”²²⁵ Kvinnan måste accepteras som sexuellt fri och inte endast betraktas som en barnafödare.

Enligt artikelförfattarna kommer barnbegränsning bidra till ett harmoniskt familjeliv, vilket kommer barnet till del som därigenom får en tryggare och bättre uppväxt. Albán skriver att genom begränsningen av antalet barn kommer nästa generation av individer anses mer värdefulla. Albán menar att alla barn ska vara ”önskebarn” som ska gynnas genom att växa upp i kärleksfulla hem. Han framhåller att ett hem och ett familjeliv i ständig nöd inte kan skapa en harmonisk, stark individ, utan för många familjer (främst arbetarfamiljerna) leder det till prostitution, alkoholism och i värsta fall barnamord.²²⁶ Stéenhoff understryker, redan i skriften *Feminismens moral* (1903) samt i skriften *Humanitet och barnalstring* (1905) att det är i

²¹⁹ Stéenhoff, *Humanitet och barnalstring*, s. 15 f.

²²⁰ Ibid. s. 15 f.

²²¹ Ibid. s. 18.

²²² Björklund, ”Varför predika försiktighet”.

²²³ Nilsson menar att det i artiklarna är få män som talar om kvinnan i sin egen rätt. Kvinnan framhävs framför allt som partner och moder; det är för barnens skull som kvinnan måste uppvärderas, Nilsson, s. 23.

²²⁴ Hans Lagerberg, *Små mord och fri kärlek – En biografi om Hinke Bergegren*, (Stockholm, 1992), s. 245.

²²⁵ Bergegren, *Fri kärlek.....*, s. 29.

²²⁶ Albán, ”Moderslycka – Fosterfördrivning”.

hemmet som föräldrarna lägger grunden för barnens utveckling. Hon skriver att utvecklingen kräver ”äfvén barnets emancipation.”²²⁷ Barn måste begränsas i förhållande till varje familjs ekonomiska möjligheter, vilket skulle innebära större förutsättningar för det enskilda barnet att utvecklas och ”blifva sunda, kraftiga, sköna, dugliga, intelligenta, goda, lyckliga.”²²⁸ Generellt inom den anarkistiska teoribildningen läggs stor tilltro till den yngre generationen, även barnet, eftersom det är barnet som är förutsättningen för nästkommande generations frihetskämpar. Det är viktigt att barnet ges de rätta förutsättningarna, så att hen kan utveckla sin naturliga fallenhet för vad som är rätt och riktigt.²²⁹

Carlsson Wetterberg noterar att parallellerna mellan Stéenhoff och Engels socialism upphör i synen på barnet, eftersom Engels ser barnet som ett hinder för jämställdheten, medan Stéenhoff däremot ”tog sin utgångspunkt i barnets situation, i reflektionen kring betydelsen av moderskap och faderskap och kärlekens natur.”²³⁰ Carlsson Wetterberg relaterar dock inte synsättet till anarkistisk ideologi, som tycks vara en av de aspekter som förenar Stéenhoff och anarkisterna i Sverige. I barnbegränsningsfrågan var många anarkister influerade av nymalthusianismen som representerades i Sverige av Knut Wicksell, en återkommande skribent i *Brand*. Kring sekelskiftet var motståndet mot den nymalthusianistiska rörelsen stort från kvinnorörelsen och de etablerade partierna och det tycks som att Stéenhoff, Wicksell och anarkisterna gör gemensam sak i förhållande till samhällsdebatten i barnbegränsningsfrågan, men även frågor gällande fri kärlek och sexualitet.²³¹ Wicksell är emellertid inte för den fria kärleken såsom den kom att beskrivas av anarkisterna och Stéenhoff. Han tänkte sig att barnbegränsningen skulle medföra att mannen och kvinnan kunde ingå äktenskapliga relationer tidigare utan att riskera oönskade graviditeter.²³² I tidigare forskning har relationen mellan Stéenhoff och nymalthusianismen särskilt framtonats, men detta har inte kopplats till anarkismen, vilket är relevant sett till tidens debatt kring födelsekontroll. Stéenhoff tycks dessutom ha varit en bidragande röst i den anarkistiska diskussionen kring barnbegränsning redan 1905 genom föredraget *Humanitet och Barnalstring* som framfördes i *Sällskapet för yttrandefrihets* regi.²³³ Carlsson Wetterberg drar paralleller till sekelskiftets

²²⁷ Stéenhoff, *Feminismens moral*, s. 21.

²²⁸ Stéenhoff, *Humanitet och barnalstring*, s. 11.

²²⁹ Nilsson, s. 21 f.

²³⁰ Carlsson Wetterberg, s. 86.

²³¹ Levin, s. 247.

²³² Elgán, s. 51.

²³³ Att Stéenhoff var en bidragande röst till diskussionen i *Sällskapet för yttrandefrihet* gällande nymalthusianismen bekräftar Levin men påtalar inte det omvända, att Stéenhoff möjligtvis var påverkad av anarkisterna, Levin, s. 245.

”moderskapsrörelse”, som även försökte göra familjerelationer och förhållandet mellan föräldrar barn till en politisk fråga, men hon gör emellertid inte kopplingen till anarkisterna i Sverige som har liknade fokus.²³⁴ Det som emellertid gör Stéenhoff unik, i förhållande till anarkisterna i *Brand*, är hennes feministiska fokus. Hon tar den fria kärleken ett steg längre genom att ifrågasätta patriarkatet och det heteronormativa samhället, vilket även står i kontrast mot kvinnorörelsen men även Keys utgångspunkt som inte accepterade samkönad kärlek. Här närmar sig Stéenhoff hellre Goldman, vars hela liv illustrerar hennes kritiska hållning kring heteronormativt levnadssätt. Under en tid levde hon med flertalet män samtidigt. Hon var kompromisslös i frågan och i anarkistisk anda slog hon fast att människor inte kan äga varandra, eller att normer kan bestämma vem som får älska vem. Sett till levnadssätt skiljer sig Stéenhoff och Goldman avsevärt åt eftersom Stéenhoff levde i ett borgerligt konventionellt äktenskap med en man, trots hennes okonventionella idéer.²³⁵

I anarkistiskt tänkande vilar ett stort ansvar på individen att förverkliga befrielsen för sig själv och samhället. Den pliktetiska aspekten blir extra tydlig i barnbegränsningsfrågan. Bergegren talar i *Kärlek utan barn* om att individer med dåliga anlag borde avstå från att reproducera sig:

Ärftlighetens makt är betydligt större på det andliga området än på det kroppsliga. Detta torde mina ärade åhörare redan ha slutit sig till, då jag påminde om att bland alla mänskliga sjukdomar just sinnessjukdom visar starkaste och avgjordaste benägenhet för att gå i arv.²³⁶

Bergegrens argumentation är inte tvingande retorik utan inrymmer snarare en uppmaning till samhället att upplysa föräldrar om konsekvenserna för både barnet och modern, att fattigdom och dåliga arvsanlag bidrar till att sjukdomar sprids. Han understryker för det första att det är mänskligt att vilja skaffa barn men mänskligare är dock att:

ansvaret läggs på upphovet: fadern och modern. Vi ha ej rätt, att stå där lättsinnigt som nu sker, sätta en varelse i världen! [...] Bättre och riktigare är att uppfostra dem till att icke bli mödrar [...].²³⁷

²³⁴ Carlsson Wetterberg, s. 81, 101.

²³⁵ I denna fråga är Stéenhoff och Goldman mer radikal än Ottar eftersom hon tonade ner talet om fri sexualitet: det är preventivmedel, mödrar och barn som gäller för henne inte fri sexualitet oavsett kön, Sohl, ”Ottar och Goldman – Kvinnorna som gjorde sex till politik”.

²³⁶ Bergegren, *Kärlek utan barn...*, s. 24.

²³⁷ Ibid. s. 18 f.

Bergegren efterfrågar ett större ansvarstagande och förstår inte varför det skulle vara ett problem: ”Då det gäller våra kossor, ston och suggor, ja, även höns, är det av mycket stor vikt att tänka på avkomman. Däremot saknar vi människor alldeles ansvar inför – vår avkomma.”²³⁸ Stéenhoff ligger i linje med Bergegrens argumentation genom att säga att den rationella individen inte bör skaffa barn om vetenskapen om barnets framtid är mörk. Stéenhoff anser att personer ”med svåra ärftliga och smittosamma sjukdomar belastade,” borde avhålla sig från att föda barn.²³⁹ Det är således inte alla som är berättigade att skaffa barn, utan villkor måste uppfyllas. Trots att Stéenhoffs argumentation kan uppfattas som hård och fördömande är mitt helhetliga intryck att argumentationen inte inrymmer något tvångsmässigt, utan hon uppmanar männen och kvinnorna att ta eget ansvar: ”var och en skall övertaga och bära det fulla ansvaret för sin handlingar och ansvaret för deras förutsebara följder.”²⁴⁰

Det som ska påpekas är att i Stéenhoffs samtid var rashygien det vedertagna begreppet som användes. Idag skulle nog argumenten som framförs av Stéenhoff, Bergegren och Albán hellre betraktas som arvsbiologiska argument (barnbegränsning som hjälp för ett bättre socialt liv för familjerna) än rashygieniska (förädling av den mänskliga rasen i syfte att slå ut sämre anpassade människor). I dag framkallar begreppet naturligt negativa konnotationer med tanke på vilka konsekvenserna blev i det nazistiska Tyskland, vilket gör att argumentationen kan uppfattas provocerande. Carlsson Wetterberg framhåller att Stéenhoffs argumentation och retorik kan förefalla rashygieniskt i ett nutida perspektiv, men poängterar emellertid att man måste se dessa utsagor i sitt sammanhang. Arvsbiologiska idéer, exempelvis nymalthusianistiska utgångspunkter såsom vikten av barnbegränsning var tidstypiska.²⁴¹ Carlsson Wetterberg gör en viktig poäng genom att framhäva att man bör skilja på arvsbiologiska och rashygieniska idéer samt strategierna som ligger till grund för dem. Å ena sidan den rashygieniskt tvingande metoden, som innebar åtgärder som tvångssteriliseringar i rasförädlande syfte, å andra sidan det arvsbiologiska synsättet som bygger på frivillighet där individens lycka och välmående fokuseras. Sett till kontexten visar denna studie att Stéenhoff inte ställer sig bakom rashygieniska ståndpunkter, vilket tidigare diskuterades i förhållande till Spencer och Kropotkin. Detta har vidare styrkts eftersom Stéenhoffs argumentationen inte inrymmer några uttalade krav på tvångsmässiga metoder. Levin framhåller även att rashygieniska idéer är kopplat till biologiskt determinism vilket gör att förändringar i miljö och maktförhållandena

²³⁸ Bergegren, *Kärlek utan barn...*, s. 21.

²³⁹ Stéenhoff, *Humanitet och barnalstring*, s. 12 f.

²⁴⁰ Stéenhoff, *Åktenskap och demokrati*, s. 24.

²⁴¹ Carlsson Wetterberg, s. 96.

blir verkningslösa.²⁴² I motsats implicerar Stéenhoffs synsätt en frivillig arvshygien byggd på upplysning och ansvar där Stéenhoff, vilket Carlsson Wetterberg poängterar, kombinerar nymalthusianistiska idéer med kravet på socialt förbättringsarbete, såldes inte någon biologisk determinism.²⁴³ Trots att Carlsson Wetterberg gör en viktig poäng menar jag utifrån denna studie att hennes slutsatser är delvis motsägelsefulla. Som tidigare visats menar hon faktiskt att Stéenhoff influerats av socialdarwinismen, men samtidigt påtalar hon att Stéenhoff starkt motsatte sig rashygieniskt tänkande. Uttalandet förefaller motsägelsefullt eftersom socialdarwinismens ideologiska utgångspunkt bygger på ett elitistiskt tänkande där den sociala förändringen innefattas av konkurrens och tävlan mellan individer.²⁴⁴ Genom analysen är det även möjligt att nyansera andra uttalanden som gjorts kring Stéenhoffs befolkningspolitiska idéer. Birgit Persson skriver exempelvis att Stéenhoff ”driver befolkningspolitiska idéer som delvis förverkligades i den svenska familjepolitiken på 20- och 30-talen [...] men framför allt i det rasmedvetna totalitära Tyskland.”²⁴⁵ Studien har i det här fallet bidragit till att Stéenhoffs idésammanhang inte behöver sökas i flera motsägande kategorier, allt från socialdarwinismens rashygieniska ståndpunkter till nymalthusianismens arvsbiologiska perspektiv. Betraktar vi Stéenhoff i ljuset av anarkistisk ideologi framträder en, i högre grad, ideologisk förankrad bild i synen på fri kärlek sexualitet och barnbegränsning i synnerhet till Goldman eftersom de båda kombinerar anarkism och feminism.

²⁴² Levin, s. 228.

²⁴³ Carlsson Wetterberg, s. 97.

²⁴⁴ Ibid. s. 89, 97. Inom det socialdarwinistiska tänkandet beskrivs utvecklingen som en kamp mellan individer och etniska grupper, för överlevnad och makt. Maktkampen grundar sig biologiskt i människan och kombinerar egoism och kapitalism. Teorin har används för att upprätta rasistisk politik, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/socialdarwinism> (2016.02.16)

²⁴⁵ Persson, s. 30.

KAPITEL 4. AVSLUTANDE DISKUSSION

STÉENHOFF, ANARKISMEN OCH DEN SAMTIDA IDÉMILJÖN

I föreliggande uppsats har syftet varit att analysera Stéenhoffs texter i ljuset av den anarkistiska ideologin och sammanfattningsvis kan sägas att hon, på lite olika sätt skriver in sig i den anarkistiska idétraditionen, i synnerhet i frågor kring fri kärlek, sexualitet och barnbegränsning. Om vi ser till den generella idémiljön före och efter sekelskiftet var dock civilisationskritiken på intet sätt något unikt för varken Stéenhoff eller anarkisterna utan här ligger deras idéer i samklang med generella idéer som uttrycks. Den utbredda civilisationskritiken berodde till stor del på industrialiseringens efterverkningar som under kort tid bidragit till social segregering, fattigdom och prostitution. Den sociala frågor upptog därför stort utrymme i den politiska debatten och de som engagerade sig i sociala frågor, inklusive anarkisterna och Stéenhoff, hämtade mycket inspiration från socialliberalismen som den uttrycks hos socialliberalen John Stuart Mill (1806-1873).²⁴⁶ Samhällsklimatet som rådde väckte även filosofiska frågor kring evolutionen och människans natur. Diskussionen inkluderade många människor från vitt skilda ideologiska håll, alltifrån teosofier, anarkister, fritänkare och progressiva pedagoger. Dessa grupperingar beskrivs i idéhistorikern Inga Sanners avhandling *Att älska sin nästa såsom sig själv – om moraliska utopier under 1800-talet*, som moraliska utopister.²⁴⁷ Alltifrån 1800-talets slut kännetecknas de moraliska utopisternas idéer av en positiv människosyn och utgör ett försök att lösa en samtida problematik; hitta en balans mellan individens frihet och behovet av gemenskap. De förenas i en kritik av det industrialiserade samhället, kyrklig dogmatism och lagar och yttre tvång. De anser att människan i grunden är god och en stark tro på människans förmåga att kunna utveckla det goda inom sig, tillsammans med andra. Centrala begrepp är kärlek och altruism vilket de kontrasterar mot en anda i tiden som kännetecknades av materialism och egoism.²⁴⁸ Jag menar att det genom den här studien är möjligt att betrakta Stéenhoff inom gruppen av anarkister som Sanner benämner som moraliska utopister.²⁴⁹

Det som av föreliggande analys har drag av anarkistisk ideologi är för det första den primitiva och den progressiva tendensen i Stéenhoffs tänkande. Det är det förenklade livet som eftersträvas där inspirationen, till det framtida samhället, hämtas från det förflutna både

²⁴⁶ Marshall diskuterar anarkisternas förhållande till Mill, s. 163 ff.

²⁴⁷ Inga Sanner, *Att älska sin nästa såsom sig själv – om moraliska utopier under 1800-talet*, Stockholm, 1995).

²⁴⁸ Sanner, s. 12 f.

²⁴⁹ Ibid. s. 12.

gällande livsstil och ekonomisk organisering.²⁵⁰ Hos marxister glorifieras exempelvis inte det förflutna eftersom de ser det förgångna som ett redan avverkat stadium av den sociala evolutionen.²⁵¹ För marxisten hör: ”både infödingar, bönder och småhantverkare i likhet med bourgeoisien och aristokratin hemma på historiens sophög.”²⁵² Stéenhoff tar även den ekonomiska omorganiseringen ett steg längre än exempelvis Engels genom att åberopa samägandet, en avvikelse som vi sett att Ahlund observerat. Av denna studie går avvikelsen att koppla till anarkisters egendomssyn. Ett andra drag hos Stéenhoff som kan liknas vid anarkistiskt synsätt är barnets centrala funktion i argumentationen eftersom de är framtidens frihetskämpar, vilket är utmärkande för anarkistisk tänkande och skiljer sig från Engels synsätt.²⁵³ En liten reservation måste dock göras eftersom barnet uppvärderas även inom moderskapsrörelsen och hos Key, som Stéenhoff även inspireras av.²⁵⁴ Ett tredje drag som kan liknas vid anarkism är att Stéenhoff inte betraktar utvecklingen och människans plats i den som en fortgående ökning av materiellt välstånd likt den klassiska liberalismen, utan utgångspunkten är en förbättring av individens moral som förutsättning för ett bättre samhälle.

Det som slutligen framkommit är att Stéenhoff, satt i relation till ett i huvudsak manliga anarkister både internationellt och i Sverige, kommer till sin egen rätt genom hennes uttalade feministiska fokus. Det feministiska perspektivet är den röda tråden som löper genom alla teman som analyserats och tillsammans med Goldman går det betrakta Stéenhoff som sin egen anarkistiska variant genom att hon kombinerar anarkism och feminism i synen på fri kärlek och sexualitet. Det är dock inte unikt för varken Stéenhoff eller Goldman att framföra åsikten att kvinnan underordnades mannen genom äktenskapslagen och prostitution. Det fanns en bred enighet exempelvis inom kvinnorörelsen falanger att den äktenskapliga institutionen och prostitutionen var ett hinder för kvinnans emancipation.²⁵⁵ Det var Stéenhoffs politiska hjärtefrågor; barnbegränsning, den fria kärleken och sexualiteten som fick många att rygga. Av föreliggande undersökning är det framför allt dessa frågor som tydligast förenar Stéenhoffs och Goldmans tänkande och som även kopplar Stéenhoff till den anarkistiska rörelsen i Sverige, där frågorna var ett sätt på vilket anarkisterna profilerade sig i debatten alltifrån 1910. Stéenhoff

²⁵⁰ Anarkister hämtar även inspiration från Rousseau, Marshall, s. 15 ff.

²⁵¹ August Bebel romantiserar den ursprungliga kommunismen speciellt i relation till kvinnofrigörelse, eftersom kvinnoförtryck uppstår i relation till privategendom. Boken *Kvinnan och socialismen*, (1883) fick, långt senare, stor betydelse för kvinnliga anarkister såsom Elise Ottesen Jensen. Gunilla Thorgren, *Ottar och kärleken – En biografi*, (Stockholm, 2013), s. 3 ff.

²⁵² Woodcock, s. 21.

²⁵³ Carlsson Wetterberg, s. 9.

²⁵⁴ Ibid. s. 10.

²⁵⁵ Ulla Manns, *Den sanna frigörelsen – Fredrika Bremer-förbundet 1884-1921*, (Stockholm, 1997), s. 95 f.

kan dessutom betraktas som en möjlig initiativtagare för diskussion genom hennes föredrag som hon höll i *Sällskapet för yttrandefrihets regi* redan 1905.

NYA LÄSNINGAR, NYA SYNSÄTT – STÉENHOFF I HISTORIESKRIVNINGEN

Jag vill avslutningsvis belysa på vilket sätt förståelsen för Stéenhoffs idéer har ökat i ljuset av anarkistisk ideologi, samt resonera kring vilka konsekvenserna blir om enskilda tänkare som Stéenhoff betraktas som svårkategoriserade istället för att försöka positionera dem i sin tids ideologiska landskap. Vid de idéhistoriska analyserna som gjorts av Stéenhoffs feministiska idéer har det politiska och kvinnospecifika perspektivet främst betonats. När jag läste materialet framkom tydliga moralfilosofiska utgångspunkter som tidigare forskning inte nämnvärt lyft fram. Med hjälp av den anarkistiska ideologin har hennes moralfilosofiska idéer kring samhället och människan framkommit på ett distinktare sätt. En central aspekt som särskilt ska betonas är Stéenhoffs evolutionistiska synsätt som fått tydligare hemvist. Genom att sätta Stéenhoff i relation till Kropotkins evolutionism menar jag att skillnaderna i förhållande till socialdarwinismen och Spencer tydliggörs. Jag har under arbetets gång ställt mig frågan varför det, i det här fallet, refereras till Spencers evolutionism men i synnerhet socialdarwinismen? En möjlig förklaring kan vara Spencers framträdande roll i samtiden. Spencers evolutionism har, i högre grad än exempelvis Kropotkins evolutionism dominerat historieskrivningen, vilket kan ha lett till att det har varit närmre till hands att använda Spencer som referenspunkt. Det kan även förklaras genom graden av forskning som finns bevarad och uttolkad av Spencer, vilket gör materialet mer lättillgängligt både i form av primära källor men även mängden uttolkare. Kropotkins evolutionism har inte i lika hög grad fokuserats i idéhistoriska analyser utan det är främst hans revolutionära idéer som betonats. För även om Kropotkin inte hade en lika framträdande roll som Spencer var han för, inte endast anarkister, en tänkare som fick stort genomslag i mångas liv och tänkande.²⁵⁶ Jag menar att risken att onyanserat referera till Spencer kan få till konsekvens att tänkare som Stéenhoff blir placerade i sammanhang som inte är rättvisande. Detta leder i sin tur att en splittrad och motsägelsefull bild framträder som vi sett framkommer i tidigare forskning. I och med min studie finner jag att Stéenhoffs idéer kommer mer till sin rätt i förhållande till anarkistisk utvecklingssyn som den uttrycks hos Kropotkin där samarbetet fokuseras i stället för konkurrens.

²⁵⁶ Sanner, s. 96 f.

En annan viktig del som bidragit till förståelsen av Stéenhoffs feministiska idéer är kopplingen till den svenska anarkismen. Inledningsvis lyfte jag problemet att kvinnor ofta analyseras i förhållande till kollektivet kvinnor såsom liberala kvinnosakskvinnor och sällan som enskilda tänkare. Bilden av kvinnorörelsen som ett homogent kollektiv skapades initialt av representanter från den vi i dagligt tal kallar den borgerliga kvinnorörelsen. Personer som Stéenhoff som inte överensstämde med kvinnorörelsens självbild uteslöts ur historikerna. Redan 1903 introducerade Stéenhoff begreppet *feminism* i Sverige. 1933 förklarar Lydia Wahlström att feminism inte var en rättvisande definition av kvinnorörelsen i Sverige. Enligt henne hade kvinnofrigörelsen bedrivits på ett lugnt och sansat sätt och menar att detta var orsaken varför frågor kring fri kärlek inte kunnat vinna någon terräng:

Att det franska namnet ”feminism” härvidlag så föga passat, att varken suffragettväsen eller kravet på fri kärlek här kunnat vinna någon egentlig terräng, beror nog på att vår kvinnosak i grunden varit svensk, om man med svensk menar försynt, värdig och behärskad.²⁵⁷

Det var denna ensidiga bild av kvinnorörelsen som gick i tryck när kvinnohistoriska översiktsverk skrevs. En generell bild som tidigare forskning skisserat fram är även att Stéenhoff var en ”udda fågel” som många inom kvinnorörelsen vände ryggen. Om Stéenhoff betraktas i förhållande till kollektivet kvinnor (liberala kvinnosakskvinnor), är det inte märkligt att hon framstår som ”udda”. Men så här långt kan konstateras att hon var långt ifrån ensam om sina åsikter. Sett i ett längre tidsperspektiv går det betrakta Stéenhoffs feministiska perspektiv som en betydande länk i det anarkistiska idéhistoriska narrativet i Sverige, i synen på fri kärlek och sexualitet och barnbegränsning. Min ambition har varit att synliggöra detta genom att jämföra hennes idéer med anarkismen i ett längre tidsperspektiv. Hon pläderade för fri kärlek och sexualitet redan med dramat *Lejonets unge* 1897. 1905 höll hon föredraget *Humanitet och barnalstring* som lyfte nymalthusianistiska idéer i den *Sällskapet för yttrandefrihets* regi. Hon startade ett feministiskt korståg redan runt sekelskiftet och som under vägen användes av många anarkister som slagträn i den politiska debatten. Ses Stéenhoffs idéer i ljuset av den anarkistiska idétraditionen kan man på intet sätt betrakta henne som svår att kategorisera utan hon är i alla högsta grad ett tänkande subjekt som är en del av ett ideologiska sammanhang som berättar sin historia. Hon skriver på sätt och vis introduktionen till verket som under vägen utvecklas av anarkistiska representanter men även Stéenhoff själv. Eftersom den borgerliga kvinnorörelsen ansåg att feminismen var för radikal och inte relevant i deras sammanhang, går det av denna

²⁵⁷ Manns citerar Wahlström, s. 5.

studie säga att Stéenhoffs feministiska idéer och anarkismen har tydligare kopplingar och har lite att göra med den borgerliga kvinnorörelsens bild som nedtecknades i de tidiga kvinnohistoriska översiktsverken. På så vis har studien förändrat bilden av Stéenhoff som någon som är svår att positionera i tidens kvinno- och politiska sammanhang. Förhållandet mellan anarkism och feminism är inte någon motsättning i det här sammanhanget. I dagens forskning betonas även att feminismen har större idémässiga likheter med anarkismen än med exempelvis marxismen.²⁵⁸ Jag har under arbetets gång funderat om en annan tradition av anarkism synliggörs genom Stéenhoff? En feministisk anarkistisk idétradition som löper från bland andra Stéenhoff, Bergegren och efterföljare såsom Elisé Ottesen Jensen genom hennes sexualupplysningsarbete. Kan Stéenhoff till och med betraktas som förelöpare till den anarkafeministiska rörelsen som etablerades i Sverige under 60- och 70-talen?²⁵⁹

Slutligen ska frågan ställas varför inte tidigare forskning uppmärksammat Stéenhoffs beröringspunkter med anarkistisk ideologi? Är det en ovetskap om anarkismens filosofi som är förklaringen? Eller framkallar anarkismens våldsbejakande tendenser negativa konnotationer så att det anses förolämpande att sätta epitetet anarkist på olika tänkare i synnerhet kvinnor. Är anarkismen okvinnlig på något sätt och att självbilden (våldsbejakande revolutionärer) även slår igenom här? Woodcock framhåller att den anarkistiska idétraditionen ofta hamnat i skymundan i historiska analyser. Detta menar han kan ha flera orsaker, dels att anarkister medvetet undvikit att inordna sig i någon systematisk teori, dels att rörelsen oftast associeras med våldsbejakande organisationer och terroråd. Detta menar han medför att de filosofiska aspekterna ofta förbises i analysen.²⁶⁰ Med detta sagt påstås inte att våldsbejakande element inte existerade. Det rådde stark oenighet såväl inom rörelsen som hos olika teoretiker gällande våld som medel för målet. Godwin förespråkade inte våld över huvud taget utan sökte förändring genom diskussion, utbildning och uppfostran. Tolstojanerna godtog inte våld under några omständigheter eftersom de var uttalade pacifister. Till och med Michail Bakunin (1814-1876) som kan betraktas som urtypen av en anarkistisk revolutionär skriver att: ”Blodiga revolutioner är ofta nödvändiga på grund av den mänskliga dumheten, men de är alltid ett ont,

²⁵⁸ I Lena Gemzös bok *Feminism* skriver hon exempelvis att: ”Många har påpekat att den frihetliga socialismen eller anarkismen har större idémässiga likheter med feminismen än den marxistiska traditionen, och därför lättare borde kunna förenas med feminism.”, (Stockholm, 2006), s. 63. Gemzö hänvisar även vidare till Alison Jaggar, *Feminist Politics and Human Nature*, (New Jersey, 1983). Relationen mellan anarkism och feminism behandlas även hos Bice Maiguashca i artikeln ”’the’re talkin` bout a revolution’: feminism, anarchism and the politics of social change in the global justice movement”, *Feminist Review*, (2014), s. 78-94.

²⁵⁹ Gemzö, s. 64.

²⁶⁰ Woodcock, s. 11.

ett ohyggligt ont, en stor olycka.”²⁶¹ Kropotkin godtog visserligen våld och ansåg att revolutioner var nödvändiga för utvecklingen, men hans synsätt förändrades på äldre dagar och kom att innefatta ett evolutionistiskt synsätt. På grund av anarkisternas dåliga rykte i Sverige är det inte troligt att Stéenhoff skulle kalla sig anarkist, trots att mycket tyder på att hon på olika sätt formulerar anarkistisk ideologi i sina texter och umgås med anarkister. Som vi sett stödjer hon dessutom deras politiska auktioner och är högst delaktig i rörelsens politiska frågor gällande fri kärlek och barnbegränsning. Detta behöver dock inte betyda att hon motsatte sig filosofin i sig. Sett till den svenska kontexten var det många som sympatiserade med anarkistisk filosofi, samtidigt som de våldsamma tendenserna inom rörelsen kritiserades, däribland hos Key som Stéenhoff hade tät kontakt med under större delen av sitt liv.²⁶² Inte ens Bergegren som av eftervärlden benämns som anarkist, ville sätta epitetet ”anarkist” på sig själv. Vid flertalet tillfällen förnekade han att han skulle vara anarkist och tog avstånd ifrån rörelsens revolutionära tendenser. Han sympatiserade emellertid med den anarkistiska filosofin och 1901 uttalar sig i tidskriften *Varia* 1901 att det är ett stort misstag att sammanblanda anarkismen med våldsamma attentat eftersom ideologin i grunden är fredlig.²⁶³

Avslutningsvis ska sägas att Stéenhoff aldrig betraktade samhällsfrågor, såsom kvinnofrågan, som avskilt från tidens politiska och filosofiska strömningar. Hon hade enligt min uppfattning en förmåga att kunna se till helheten, vilket bidragit till att jag tycker att hennes idévärld framstår som mångfacetterad och intressant. Min förhoppning är att jag inom ramen för denna uppsats på ett trovärdigt sätt lyckats fånga in helheten i Stéenhoffs idévärld genom att betrakta hennes filosofiska och politiska idéer i ljuset av den anarkistiska idétraditionen. En förhoppning är även att detta kan leda till att hennes feminism inte längre förpassas till marginalen i framtida historieskrivning. Jag sätter min fulla tillit till Stéenhoff ställer själv frågan 1903: ”Hurdan skall verket bli? Ingen som vet. Folken arbeta outtröttligt på en civilisation, som de inte ha en aning om, hur den skall arta sig.”²⁶⁴ Men för Stéenhoff är inte feminismen pessimistisk utan: ”Tvärtom ser den framtiden i ljus. Den har förtroende för människans möjligheter att af sitt öde göra något gott eftersom att viljan därtill finns och växer.”²⁶⁵

²⁶¹ Woodcock citerar Bakunin, s. 13.

²⁶² Henrik Lång, *Drömmen om det ouppnåeliga – Anarkistiska tankelinjer hos Hinke Bergegren, Gustaf Henriksson – Holmberg och Einar Håkansson*, (Umeå, 2007), s. 94, Sanner, s. 155.

²⁶³ Lång refererar Bergegren, *Varia* 1901:12, 751 ff.

²⁶⁴ Stéenhoff, *Feminismens moral*, s., 14.

²⁶⁵ *Ibid.* s., 13.

LITTERATURFÖRTECKNING

Ambjörnsson, Ronny, *Ellen Key – En europeisk intellektuell*, (Stockholm, 2012).

Ahlund, Claes, ”Krig och kultur i konservativ och radikal belysning – Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget”, i *Samlaren*, årg. 126, 2005.

Bengtson, Helene, *Fru kärlek – Frida Stéenhoffs idévärld till och med 1912*, C-uppsats, historiska institutionen Göteborgs universitet, (1991).

Borgström, Eva, ”Frida Stéenhoff, Ellen Key och den samkönade kärleken”, i *Tidskrift för genusvetenskap*, nr. 3, 2002.

Carlsson Wetterberg, Christina, *...bara ett öfverskott lif – En biografi om Frida Stéenhoff*, (Malmö 2010).

_____, ”Med den fria kärleken på programmet – Frida Stéenhoff utmanar kyrkofäder och gammalfeminism”, i *Rummet Vidgas – Kvinnor på väg ut i offentligheten ca 1880-1940*, red. Eva Österberg, Christina Carlsson Wetterberg, (Stockholm, 2002).

_____, ”Penningen, kärleken och makten – Frida Stéenhoffs feministiska alternativ”, i *Det evigt kvinnliga – en historia om förändring*, red. Ulla Wiklander och Ulla Manns, (Stockholm, 1994).

Dahlerup, Drude, *Socialisme og Kvindefrigørelse i det 19. Århundrede: en analys af Charles Fourier, Karl Marx, Fr. Engels, August Bebel och Clara Zetkin m, fl.*, (Århus, 1973).

Elgán, Elisabeth, *Genus och politik – En jämförelse mellan svensk och fransk abort- och preventivmedelspolitik från sekelskiftet till andra världskriget*, (Uppsala, 1994).

Eriksson, Gunnar, *Västerlandets idéhistoria 1800-1950*, (Möklinta, 1983).

Eskilsson, Lena, *Drömmen om kamratsamhället – kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925-1935*, (Stockholm, 1991).

Foucault, Michael, *Diskursens ordning*, (Höör, 1993).

- Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theory – A Conceptual Approach*, (Oxford, 1996).
- Fricker, Miranda, *Epistemic injustice – Power and the Ethics of Knowing*, (Oxford, 2007).
- Goldman, Emma, *Anarkistiska minnen*, (Gävle, 2006).
- Hagerman, Maja, *Käraste Herman – Rasbiologen Herman Lundborg gåta*, (Stockholm, 2015).
- Hallberg, Margareta, "Den intellektuella biografien och begreppet persona", i *Vi vet något – Festskrift till Jan Bärmark*, red. Margareta Hallberg, (Göteborg, 2008).
- Halldenius, Lena, *Mary Wollstonecraft and Feminist Republicanism – Independence, rights and the experience of unfreedom*, (London, 2015).
- Hampsher-Monk, Iain, "Speech Acts, Languages or Conceptual History", i Hampsher-Monk, red. Van Vree Tillmans, *History of Concepts – Comparative Perspectives*, (Amsterdam, 1998).
- Isaksson, Ulla, Linder, Erik, Elin Wägner – 1922-1949: dotter av moder jord, (Stockholm, 1980).
- Jaggard, Alison, *Feminist Politics and Human Nature*, (New Jersey, 1983).
- Jordansson, Birgitta, *Den goda människan i Göteborg – Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, (Lund, 1998).
- Key, Ellen, *Barnets århundrade*, (Stockholm, 1900).
- Lagerberg, Hans, *Små mord och fri kärlek – En biografi om Hinke Bergegren*, (Stockholm, 1992).
- Lennerhed, Lena, *Sex i folkhemmet – RFSU tidiga historia*, (Uppsala, 2004).
- Levin, Hjärdis, *Kvinnorna på Barrikaden – sexualpolitik och sociala frågor 1923-36*, (Stockholm, 1997).
- _____, *Masken uti rosen – nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880-1910*, (Stockholm, 1994).

- Lilja, Josefin, ”Därför är surdegen viktig i Bibeln, i *Dagen*, nr 1, (12.12.07)
- Lång, Henrik, *Drömmen om det ouppnåeliga – Anarkistiska tankelinjer hos Hinke Bergegren, Gustav Henriksson – Holmberg och Einar Håkansson*, (Umeå, 2007).
- Maiguashca, Bice, “”The`re talkin` bout a revolution`: feminism, anarchism and the politics of social change in the global justice movement”, *Feminist Review*, (2014).
- Manga, Edda, *Gudomliga uppenbarelser och demoniska samlag*, (Göteborg, 2003).
- Manns, Ulla, *Den sanna frigörelsen – Fredrika Bremer-förbundet 1884-1921*, (Stockholm, 1997).
- Marshall, Peter, *Demanding the impossible – a history of Anarchism*, (2010).
- Melander, Ellinor, *Den sexuella krisen och den nya moralen – förhållandet mellankönen i Grete Meisel.Hess´författarskap*, (Stockholm, 1990).
- Nilsson, Johanna, *Anarkismen och kvinnofrågan – Sexualitet, sedlighet och samhällsförändring i Brand 1920-28*, D-uppsats, institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori, (Göteborgs universitet, 2008).
- Nilsson, Ulrika, *Kampen om kvinnan – Professionalisering och konstruktioner av kön i svensk gynekologi 1860-1925*, (Uppsala, 2003).
- Nordin, Hennel, Ingeborg, ”Man måste vara mumie för att inte vara revolutionär – Om Frida Stéenhoff”, i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria del 2*, red. Elisabeth Möller-Jensen m.fl. (Höganäs, 1993).
- Persson, Birgit, ”Frida Stéenhoff – Bekämpare av patriarkatet”, i *Arbetshistoria*, årg. 11-12, nr 44-45, (1987/88).
- Rocker, Rudolf, *Anarcho-Syndicalism – Theory and Practice*, (1989).
- Sanner, Inga, *Att älska sin nästa såsom sig själv – om moraliska utopier under 1800-talet*, (Stockholm, 1995).
- Skirbekk, Gunnar, Gilje, Nils, *Filosofins Historia*, (Göteborg 1995).

Skinner, Quentin, "Meaning and understanding in the history of ideas", i James Tully (red.), *Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics*, (London, 1988).

_____, *Vision of politics – Regarding Method*, (Cambridge, 2002).

Sohl, Lena, "Ottar och Goldman – Kvinnorna som gjorde sex till politik", i *Ottar* nr. 1 2007.

Sörlin, Sverker, "Norrländska huvudstäder. Kring sambandet mellan ekonomi och kultur", i *Thule. Kungliga Skytteanska Samfundets årsbok 1989*, (Umeå, 1989).

Thorgren, Gunilla, *Ottar och kärleken – En biografi*, (Stockholm, 2013).

Tully, James, *Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics*, (London, 1988).

Wiberg, Alexandra, *Frida Stéenhoff och det humana dramat – En studie i dramat Lejonets unge och debattskriften Teatern och livet*, Magisteruppsats, Institutionen för humaniora, Mittuniversitetet, 2008.

Widerström, Karolina, *Kvinnohygien: populärt framställd*, (Stockholm 1899).

Woodcock, George, *Anarkismen – Omstörtande nihilism eller fredlig idealism?* (Stockholm, 1993).

Wollstonecraft, Mary, *Till försvar för kvinnans rättigheter*, (Stockholm, 2003).

KÄLLFÖRTECKNING

Albán, Eugéne, "Moderslycka – fosterfördrivning", i *Brand* 24½ 1920.

Bergegren, Hinke, "Frida Stéenhoff", i *Brand*, nr. 2, 1905.

_____, *Fri kärlek – Könsdriften starkare hos man eller kvinna?* (Stockholm, 1910).

_____, *Kärlek utan barn – Föredrag hållet i Stockholm 1919*, (Stockholm, 1910).

Björklund, C.J., "Sedlighetsfaran", i *Brand* 24½ 1920.

_____, "Varför predika försiktighet", i *Brand*, nr. 23½ 1923.

Goldman, Emma, ”Kvinnofrigörelsens sorgespel”, i *Feminismens idéer*, red. Hanna Östholm, (Lund, 2009, [org. 1912]).

Stéenhoff, Frida, ”Feminismens moral”, i *Blott ett annat namn för ljus – tre texter av Frida Stéenhoff*, (Stockholm, 2007, [org. 1903]).

_____, *Den reglementerade prostitutionen*, (Stockholm, 1904)

_____, *Humanitet och barnalstring*, (Stockholm, 1905).

_____, *Varför skola kvinnor vänta*, (Stockholm, 1905)

_____, *Fosterlandskänslan*, (Stockholm, 1907).

_____, *Penningen och kärleken*, (Stockholm, 1908).

_____, *Äktenskap och demokrati*, (Stockholm, 1912).

_____, *Könsslaveri*, (Stockholm, 1913).

_____, ”Sexualmoralens bankrutt”, i *Brand* 24½ 1920.

DIGITALA KÄLLOR

Ambjörnsson, Ronny, *anarkism*, i Nationalencyklopedin,

<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/anarkism>

(2016.02.09)

Eddifha, *Frida Stéenhoffs samling*, Göteborgs universitetsbibliotek, Kvinnohistoriska

samlingarna, <http://www.ediffah.org/>,

[http://www.ediffah.org/search/present.cgi?id=ediffah:gubk:557055:x000010492&](http://www.ediffah.org/search/present.cgi?id=ediffah:gubk:557055:x000010492&termlist=frida+St%C3%A9enhoff&boollist=and&fieldlist=set%3Bany&number=)

[termlist=frida+St%C3%A9enhoff&boollist=and&fieldlist=set%3Bany&number=](http://www.ediffah.org/search/present.cgi?id=ediffah:gubk:557055:x000010492&termlist=frida+St%C3%A9enhoff&boollist=and&fieldlist=set%3Bany&number=)

[10&start=1&script=search.php](http://www.ediffah.org/search/present.cgi?id=ediffah:gubk:557055:x000010492&termlist=frida+St%C3%A9enhoff&boollist=and&fieldlist=set%3Bany&number=) (2016.02.09)

Goldman Emma, *Anarchy and the Sex Question*, [1896]

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/,

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/sexquestion.html

(2015.04.01)

_____, *Marriage and Love*, [1910]

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/,

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/aando/marriageandlove.html (2015.04.01)

Manns, Ulla, Larson, Lisbeth, *feminism*, i Nationalencyklopedin,

<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/feminism>

(2016.02.09)

Nationalencyklopedin, *ungsocialism*.

<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/ungsocialism>

(2016.02.09)

_____, *socialdarwinism*.

<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/socialdarwinism>

(2016.02.16)

_____, *särartsfeminism*.

<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/särartsfeminism>

(2016.02.16)

Länsbiblioteket Västernorrland – *Författare med anknytning till Medelpad och Ångermanland*

<http://www.lvn.se/ylib/>, [http://www.lvn.se/Utveckling/Kultur-och-](http://www.lvn.se/Utveckling/Kultur-och-bibliotek/Lansbiblioteket/Litteratur-och-forfattare/Frida-Steenhoff/)

[bibliotek/Lansbiblioteket/Litteratur-och-forfattare/Frida-Steenhoff/](http://www.lvn.se/Utveckling/Kultur-och-bibliotek/Lansbiblioteket/Litteratur-och-forfattare/Frida-Steenhoff/), (2015.01.24)

Riksarkivet, *Reglementerad prostitution*, [2013.08.20] www.riksarkivet.se,

<http://riksarkivet.se/reglementerad-prostitution> (2015.05.01)

Tolstoj, Leo, *On Patriotism* [1894]

www.nonresistance.org,

http://www.nonresistance.org/docs_pdf/Tolstoy/On_Patriotism.pdf, (2016.02.17)